

परिच्छेद - एक

शोध परिचय

१.१ शोधशीर्षक

यस शोधपत्रको शीर्षक कक्षा दसको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथा र निबन्ध विधामा रहेका तत्सम शब्दहरूको अध्ययन रहेको छ ।

१.२ शोध प्रयोजन

प्रस्तावित शोधपत्रको प्रयोजन त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय, जनता बहुमुखी क्याम्पस इटहरी, नेपाली शिक्षा विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) दोस्रो वर्षको पाठ्यांश नेपा.शि.५९८ को उद्देश्य पूर्तिसँग सम्बन्धित रहेको छ ।

१.३ समस्या कथन

यस अध्ययनमा कक्षा दसको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथा र निबन्ध विधालाई आधार बनाई त्यस विधामा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरूलाई निम्न लिखित समस्याका रूपमा अध्ययन गरिएको छ :

- क) कक्षा १० को नेपाली पाठ्यपुस्तकको कथा र निबन्ध विधामा के-कस्ता तत्सम शब्दहरू रहेका छन् ?
- ख) कक्षा १० को नेपाली पाठ्यपुस्तकको कथा र निबन्ध विधाका तत्सम शब्दहरू कुन-कुन वर्ग र बनोट अन्तर्गत पर्दछन् ?

१.४ अध्ययनका उद्देश्यहरू

- क) कक्षा १० को नेपाली पाठ्यपुस्तकको निबन्ध र कथा विधामा रहेका शब्दहरूको वर्ग पहिचान गर्नु,
- ख) कक्षा १० को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथा र निबन्ध विधामा रहेका तत्सम शब्दहरूको प्रयोगको सान्दर्भिकता केलाउनु
- ग) उक्त तत्सम शब्दहरूको अध्ययनका आधारमा आवश्यक सुझावहरू प्रस्तुत गर्नु,

१.५ पूर्वकार्यको समीक्षा

भाषा सिकाइमा शब्दको प्रमुख स्थान रहेको हुन्छ । शब्दबाटै हरेक कुराको आशय प्रकट हुने गर्दछ । भाषाको जीवन भनेको नै शब्द हो । शब्द भाषाको मेरुदण्ड भएकाले यसका बारेमा व्यापक चर्चा परिचर्चा एवम् अध्ययन अनुसन्धान गर्नु आवश्यक छ । आफूले गरेका अनुसन्धानलाई उद्देश्यमूलक र प्रभावकारी बनाउन पूर्व शोधकार्यले भाषिक शोध अनुसन्धानको विषयमार्फत् विद्यार्थी पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तकलाई के-कस्ता उपलब्धि प्रदान गर्न सक्छन् भन्ने सन्दर्भमा ती शोधको समीक्षा हुनु जरुरी छ । शब्दको अध्ययन शब्द भण्डारको अध्ययन भित्रै पर्नेहुँदा शब्दभण्डारको अध्ययन सँगसँगै यस क्षेत्रमा पनि भएका अनुसन्धानलाई निम्न अनुसार उल्लेख गरिन्छ :

भाषालाई प्रभावकारी र समय सापेक्ष बनाउन भाषिक शब्दभण्डारको अनुसन्धान गर्ने पहिला विद्वान् थर्नडाइक देखा परेका छन् । उनले सन् १९२१ र १९३१ मा शब्दभण्डार सम्बन्धी अध्ययन विश्लेषण गरेका थिए । शब्दको अध्ययनकै क्रममा विद्वान् हर्नले सन् १९२६ मा प्रौढहरू सम्बन्धी अध्ययन गरेका थिए । त्यस्तै १९२९ मा श्यामवर्गले र मिनिभासले सन् १९४६ मा बेलायतका बालबालिकाहरूको शब्दावली सम्बन्धी अध्ययन गरेको पाइन्छ (पा.वि.पत्रिका, २०४१, पूर्णाङ्क - १५) ।

शब्दभण्डारलाई मुख्य ठानी प्रा.डा. कृष्ण गोपाल रस्तोगीले सन् १९८७ मा युनेस्कोको सहयोगमा शिक्षा विकास तथा अनुसन्धान केन्द्रका लागि अनुसन्धान गरेका थिए । उक्त अनुसन्धानको शीर्षक प्रोजेक्ट अन इभ्यालुसन अफ महेन्द्रमाला सेरिज फर क्लास १-५ (Project on Evaluation of Mahendramala Series for class 1-5) रहेको थियो । यस अध्ययनमा उनले शब्द विद्यार्थीको स्तरभन्दा माथि गएको, छोटो र स्तरणमा खासै ध्यान नदिइएको, शब्दभण्डार सम्बन्धी पर्याप्त अभ्यास नभएको आदि कमजोरी औँल्याएको निष्कर्ष पाइन्छ (अधिकारी, २०६७ : ६) ।

वि.सं. २०४५ सालमा हेमचन्द्र पोखरेलले शाकुन्तल शब्दार्थ सञ्चय प्रकाशमा ल्याएका थिए । पोखरेलले उक्त सञ्चयमा महाकवि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाको शाकुन्तल महाकाव्यमा प्रयुक्त संस्कृत, हिन्दी तथा नवप्रयोगयुक्त शब्दहरूको सङ्कलन गरेर अर्थ खुलाई पृष्ठभूमि समेत खुलाएका थिए (अधिकारी, २०६७ : ८) ।

कृष्णप्रसाद शर्माले २०५४ मा कक्षा ९ को नेपाली पाठ्यपुस्तकको जीवनी विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन गरेको देखिन्छ । उक्त शोधकार्यले जीवनी विधाको शब्दभण्डारगत स्थितिको आँकलन गर्ने अनि स्रोत, वर्ग, बनोट, आवृत्ति तथा प्रयोगका क्षेत्रका दृष्टिले विश्लेषण तथा वर्गीकरण गर्ने जस्ता कमीकमजोरीका लागि सुझाव दिने उद्देश्य राखेको पाइन्छ (रेग्मी, २०६८ : ६) ।

वि.सं. २०६३ मा दामोदर ढुङ्गेलले कक्षा पाँचमा अध्ययनरत सरकारी तथा निजी विद्यालयका विद्यार्थीहरूको शब्दभण्डारको तुलना शीर्षकमा अध्ययन गरेका हुन् । यस अध्ययनमा सरकारी र निजी विद्यालयका विद्यार्थीहरूको शब्दभण्डारगत प्रयोगमा समानता रहेको निष्कर्ष निकालेका छन् (कार्की, २०६८ : ८) ।

सागर नेपालद्वारा वि.सं. २०६६ मा कक्षा ८ को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट शब्दहरूको अध्ययन गरी, शब्दहरूको स्रोत, पदवर्ग, आवृत्ति गणना एवम् शब्द प्रयोगको सान्दर्भिकता केलाउने प्रयास गरेका छन् (कार्की, २०६८ : ९) ।

इटहरी बहुमुखी क्याम्पसबाट शान्ता दाहालले वि.सं. २०६७ मा कक्षा ११ को सबैको नेपाली पाठ्यपुस्तकको निबन्ध विधामा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरूको अध्ययन गरी शब्दहरूको वर्ग व्युत्पत्तिहरूलाई अर्थका आधारमा समाविष्ट गर्नुपर्ने निष्कर्ष निकालेकी छन् (दाहाल, २०६७ : ५८) ।

इटहरी बहुमुखी क्याम्पसबाट गोमाकुमारी खड्काले वि.सं. २०६७ मा कक्षा ११ को सबैको नेपाली पाठ्यपुस्तकको कथा विधामा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरूको अध्ययन गरेकी छन् । उक्त अध्ययनमा कथा विधामा समावेश भएका तत्सम शब्दहरूको अर्थ, व्युत्पत्ति, पाठ, पृष्ठ समेत उल्लेख गरी शब्दहरूको वर्ग व्युत्पत्तिहरूलाई अर्थका आधारमा समाविष्ट गर्नुपर्ने निष्कर्ष निकालेकी छन् (खड्का, २०६७ : ९२) ।

वि.सं. २०६७ सालमा त्रि.वि. काठमाडौँबाट विमला अधिकारीले कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट शब्दहरूको अध्ययन भएको थियो । उक्त अध्ययनले विद्यार्थीको शब्द प्रयोग क्षमता राम्रो भएता पनि शिक्षणमा शिक्षक सक्रियता, विद्यार्थी सक्रियता कम, शब्दभण्डार शिक्षणमा विधिको अभाव, तालिम प्राप्त शिक्षकको अभाव जस्ता समस्याले शब्दको शिक्षण प्रभावकारी हुन नसकेको निष्कर्ष निकालेको पाइन्छ (अधिकारी, २०६७ : ९४) ।

धनुषा ज्ञवालीले वि.सं. २०६८ मा कक्षा ११ को ऐच्छिक नेपालीको निबन्ध विधामा समाविष्ट शब्दहरूको अध्ययन गरेकी छन् । उक्त अध्ययनले निबन्ध विधामा स्रोतका आधारमा सबैभन्दा बढी तत्त्व अनि तत्सम र त्यसपश्चात् आगन्तुक शब्दको प्रयोग भई शब्दको वितरण सन्तोषजनक रहेको कुरा खुलाएको पाइन्छ, र विद्यार्थीको तह, क्षमता, स्तर तथा आवश्यकता अनुसार शब्दहरू चयन भएको निष्कर्ष निकालिएको छ, (ज्ञवाली, २०६९ : ९५) ।

त्यसैगरी निलु कार्कीद्वारा त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट वि.सं. २०६८ मा माध्यमिक तहको नेपाली पाठ्यपुस्तकको निबन्ध विधामा समाविष्ट शब्दभण्डारको शोधकार्य गरिएको छ । उक्त शोधकार्यले शब्दहरूको स्रोत वर्ग अनुपातका बारेमा स्पष्ट जानकारी गराई ज्ञानवृद्धि गराउने कुरा खुलाइएको छ (कार्की, २०६८ : ९६) ।

वेदराज रेग्मीले त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट वि.सं. २०६८ मा कक्षा १० को नेपाली पाठ्यपुस्तकको कविता विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन गरेका छन् । जसले विद्यार्थीहरूको बोध क्षमताको विकास गरी शब्दभण्डारको वृद्धिमा विशेष प्रभाव पार्ने निष्कर्ष निकालेका छन् (रेग्मी, २०६८ : ६४) ।

यसरी विभिन्न समयमा शब्द र शब्दभण्डार सम्बन्धी अध्ययन भएको पाइन्छ । शब्द भाषिक सिकाइमा महत्त्वपूर्ण कार्य हो । यस्ता अध्ययनले भाषा सिकाइ प्रक्रियामा विशेष सहयोग पुऱ्याउने भएता पनि भाषा सिकाइका क्षेत्रमा भएका शब्दहरूसँग परिचित हुन र त्यस्ता विभिन्न शब्दहरूका आधार, वर्ग, स्रोत, आवृत्ति पहिल्याउन सहयोग पुऱ्याउनेछ, भन्ने अपेक्षा गरिएको छ ।

१.६ अध्ययनको औचित्य

कक्षा १० को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट निबन्ध र कथा विधामा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरूको अध्ययन वा खोजी गर्नु नै यस शोधको औचित्य रहेको छ । परिवर्तित समयको गतिसँगै समाजमा हरेक कुराहरू परिवर्तन हुँदै जान्छन् । समयको गति सँगसँगै भाषाले पनि फड्को मार्दै गरेको छ । समाजमा प्रयोग भएका कतिपय शब्द समयको गतिसँगै लोप भइरहेका छन् भने कतिपय शब्दहरू नयाँ शब्दका रूपमा प्रयोगमा आएका छन् । जेहोस् शब्द एक अर्थपूर्ण एकाइ हो । भाषामा स्वतन्त्र रूपमा प्रयोग हुन सक्ने

अर्थयुक्त भाषिक एकाइलाई शब्द भनिन्छ । नेपाली भाषामा तत्सम, तत्भव र आगन्तुक शब्दले महत्त्वपूर्ण स्थान ओगटेको छ । यस्ता शब्दहरूले वाक्य निर्माणमा केन्द्रीय भूमिका निर्माण गर्ने हुनाले यसको अध्ययनको औचित्य माथि प्रकाश पार्न सकिन्छ । नेपाली भाषा भारोपेली भाषा परिवारको सत्त्व वर्गको आर्यइरानेली शाखाको संस्कृत भाषाबाट विकसित भएको भाषा हो । नेपाली व्याकरणका शब्दहरूलाई स्रोत, बनोट र कार्यका आधारमा वर्गीकरण गरिएकाले स्रोतका आधारमा मौलिक शब्द अन्तर्गत प्रयुक्त तत्सम शब्दका निबन्ध र कथा विधामा अध्ययन विश्लेषण गरी वर्ग व्युत्पत्ति अर्थलाई विद्यार्थीको स्तर र क्षमता अनुसार ज्ञानवृद्धि गराउनु नै यस शोधकार्यको औचित्य रहेको छ ।

भाषाको संरचना शब्दहरूको भरमा मात्र सम्भव हुने भएकाले त्यस्ता शब्दहरूमध्ये तत्सम शब्दको महत्त्वपूर्ण अर्थ रहेको छ । शब्दलाई छनोट र स्तरणमा ज्यादै सतर्कता र सचेतता अपनाई विद्यार्थीहरूको उमेर, स्तर, क्षमता, रुचि आदि पक्षहरूलाई विचार गरी पाठ्यक्रम वा पाठ्यपुस्तक लेखकहरूले उपयोगमा ल्याउनुपर्ने भएकाले तत्सम शब्दहरूको अभ्र बढी महत्त्व रहेको छ ।

भाषा शिक्षणमा प्रचलित संस्कृत शब्दहरूको स्रोत पदवर्ग र प्रयोगको सान्दर्भिकता र स्तरगत एवम् कक्षागत रूपमा प्रयोग गरिएका तत्सम शब्दहरूका बारेमा स्पष्ट जानकारी गराई शब्दभण्डारगत ज्ञान अभिवृद्धिलाई सघाउन उल्लेखनीय भूमिका निर्वाह गर्ने हुँदा प्रस्तुत अध्ययनको औचित्य स्वतः प्रष्ट हुन्छ ।

१.७ अध्ययन विधि

कुनै पनि कुरालाई वास्तविक रूप दिएर सजीव वा प्रभावकारी बनाउन विभिन्न किसिमका विधि र तौर तरिकाहरूको आवश्यकता पर्दछ । एउटै मात्र विधि र प्रक्रिया प्रयोग गर्दा कुनै पनि कार्य प्रभावकारी, विश्वसनीय र प्रमाणिक हुन सक्दैन । तसर्थ अनुसन्धान पनि एक विशिष्ट व्यवस्थित एवम् सत्य तथ्यको वास्तविक खोजी कार्य भएकाले यसका लागि विभिन्न किसिमका विधिहरू अपनाउनु आवश्यक हुन्छ । यस अध्ययनमा कक्षा १० को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा रहेका कथा र निबन्ध विधाका तत्सम शब्दको प्रकृति, बनोट, वर्ग र अर्थलाई विश्लेषण गरिने हुँदा पुस्तकालय विधि, पाठ्यपुस्तक विधि, छलफल विधि, विश्लेषण विधि र शोध निर्देशकज्यूको सल्लाह एवम् सुझावका साथै निर्देशनलाई शिरोपर गर्दै शोधकार्य अगाडि बढाइएको छ ।

१.८ सामग्री सङ्कलन

प्रस्तुत शोधपत्रका लागि निम्नलिखित २ वटा स्रोतबाट सामग्रीहरू सङ्कलन गरिएको छ :

क) प्राथमिक स्रोत (सामग्री)

प्रस्तुत शोधपत्र कक्षा १० को नेपाली विषयको निबन्ध र कथा विधामा रहेका तत्सम शब्दहरूको अध्ययनमा केन्द्रित रहेकाले कक्षा १० को नेपाली पाठ्यपुस्तकलाई नै प्राथमिक सामग्रीको रूपमा लिइएको छ ।

ख) द्वितीयक स्रोत (सामग्री)

यस शोधपत्रको द्वितीयक स्रोत अन्तर्गत सैद्धान्तिक अध्ययनका निम्ति नेपाली भाषा व्याकरण, भाषा विज्ञानका पुस्तकहरू र शब्दकोशहरू, शिक्षक सुभाष तथा निर्देशनलाई लिइएको छ ।

उल्लेखित स्रोतका आधारमा विश्लेषणात्मक र प्रयोगात्मक विधि अपनाई तत्सम शब्दहरूको विश्लेषण गरी शोधपत्र तयार गरिएको छ ।

१.९ अध्ययनको सीमा

प्रस्तुत शोधपत्र कक्षा १० को नेपाली पाठ्यपुस्तकको कथा र निबन्ध विधामा रहेका तत्सम शब्दहरूको खोजी गर्ने कार्यमा सम्बन्धित रहेको छ । यस अध्ययनलाई शोधको प्रयोजन, आर्थिक अभाव, समयको गति, जनशक्तिको अभाव आदि विविध समस्याका कारण निम्नलिखित सीमामा रहेर अध्ययन गरिएको छ :

क) प्रस्तुत अध्ययन कक्षा १० को नेपाली पाठ्यपुस्तकको कथा र निबन्ध विधामा रहेका तत्सम शब्दहरूको अध्ययनमा सीमित गरिएको छ ।

ख) निबन्ध र कथाबाट सङ्कलित तत्सम शब्दलाई वर्ग, व्युत्पत्ति र अर्थ छुट्याई राखिएको छ ।

ग) शब्दहरूको अध्ययन, स्रोत, कार्य र बनोटका आधारमा मात्र गरिएको छ ।

घ) अध्ययनमा अभ्यास खण्डलाई समावेश गरिएको छैन ।

ङ) शब्द अध्ययनका आधारमा आवश्यक सुभाषहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

१.१० शोधपत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधपत्रलाई जम्मा ५ परिच्छेदमा विभाजन गरी अध्ययन गरिएको छ :

परिच्छेद एक : शोधको परिचय

परिच्छेद दुई : सैद्धान्तिक अवधारणा

परिच्छेद तीन : शब्द र यसको वर्गीकरण

परिच्छेद चार : तत्सम शब्दहरूको अध्ययन र विश्लेषण

परिच्छेद पाँच : निष्कर्ष र सुझाव

सन्दर्भसूची

अध्याय - दुई

सैद्धान्तिक अवधारणा

२.१ कक्षा दसको नेपाली पाठ्यक्रमको परिचय

२.१.१ पाठ्यक्रमको स्वरूप

शिक्षण सिकाइ प्रक्रियालाई सही प्रभावकारी तरिकाले अगाडि बढाउने प्रमुख अङ्ग नै पाठ्यक्रम हो । नेपाली भाषा शिक्षणले विद्यालय तहको पठनपाठनमा महत्त्वपूर्ण स्थान लिएको हुन्छ । नेपाली भाषा सम्पूर्ण नेपालीहरूको साभ्भा र सरकारी कामकाज तथा सम्पर्क भाषाको रूपमा रहेको हुँदा यसका लागि उपयुक्त पाठ्यक्रम हुनु आवश्यक छ । विद्यालय तहमा नेपाली भाषा शिक्षणको मूल लक्ष्य भाषिक दक्षता अभिवृद्धि गर्नुका साथै अन्य विषयहरूको पठनपाठनको माध्यमलाई सहयोग गरी बोध र अभिव्यक्ति पक्षको विकास गर्नु रहेकाले पाठ्यक्रम अनुसारको पाठ्यपुस्तक निर्माण हुनुपर्दछ (माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रम, २०६४ : ८) ।

माध्यमिक तह कक्षा दसको पाठ्यक्रमको स्वरूप प्रक्रियालाई निम्न बुँदाहरूमा अर्थ्याउन सकिन्छ :

- पाठ्यक्रमलाई समयसापेक्ष, उपयोगी एवम् व्यवहारमूलक बनाउने प्रयास गरिएको छ ।
- उद्देश्यलाई सीपगत ढाँचामा निर्धारण गरिएको छ ।
- पाठ्यवस्तु छनोट एवम् स्तरणमा ख्याल राखिएको छ ।
- विधाको क्षेत्र र क्रम स्पष्ट पारिएको छ ।
- विशिष्ट उद्देश्यलाई सीप र विधासँग एकीकृत गरी विस्तृतीकरण गरिएको छ ।
- भाषाको पुरकरूपमा भाषातत्त्व/व्याकरणलाई समावेश गरिएको छ ।
- भाषिक व्यवहार र क्षमता अभिवृद्धि गर्न स्वतन्त्र रचना, शब्दभण्डार जस्ता विषयवस्तु राखिएको छ ।
- भाषाको मूल्याङ्कन प्रभावकारी हुन सकोस् भन्ने दृष्टिकोणले मूल्याङ्कन अङ्कभारको निर्देशन दिइएको छ (माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रम, २०६४ : ८) ।

२.१.२ उद्देश्य

भाषा सिकाइलाई प्रभावकारी बनाउन नेपाली भाषा पाठ्यक्रमले निम्न चार किसिमका सीपगत उद्देश्यहरूलाई समावेश गरेको छ (माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रम, २०६४ : १०) :

सुनाइ र बोलाइ

- १) हाउभाउ, आघात, लय, चेष्टा, अभिनय आदिको ख्याल गरी सन्दर्भअनुसार अभिव्यक्ति सुनेर मौखिक रूपमा व्यक्त गर्न,
- २) शब्दहरूको शुद्ध र स्पष्ट उच्चारण गर्न,
- ३) आफूले देखेसुनेका र पढेका वस्तु, वातावरण तथा घटनाका विषयमा सिलसिला मिलाई व्यक्त गर्न,
- ४) विभिन्न किसिमका मौखिक अभिव्यक्तिहरू सुनेर तार्किक रूपमा आफ्नो विचार व्यक्त गर्न,
- ५) कुराकानी, प्रश्नोत्तर, संवाद, मनोवाद, वादविवाद आदि मौखिक अभिव्यक्तिहरूमा सक्रिय सहभागी दर्शाउन,
- ६) आफूले भन्न चाहेका कुरालाई शिष्ट र उपयुक्त भाषाशैलीमा अभिव्यक्ति दिन,
- ७) मौखिक रूपमा अभिव्यक्त भएका विषयवस्तु बुझी आफ्ना शब्दमा मुख्य मुख्य कुरा भन्न,
- ८) सन्दर्भ अनुसार उखान टुक्काको प्रयोग गरी बोल्न ।

पढाइ

- १) लिखित सामग्रीलाई गति, यति र लय मिलाई शुद्ध र स्पष्टसँग सस्वर वाचन गर्न,
- २) लिखित सामग्रीको मौनवाचन गरी पढाइको गति विकास गर्न,
- ३) मुख्यमुख्य कुरा बुझ्ने गरी विभिन्न विषयवस्तुको प्रकृतिअनुसार पढ्न,
- ४) पाठमा उल्लेखित विभिन्न अंशहरूको व्याख्या, सप्रसङ्ग व्याख्या एवम् विवेचना गर्न सक्नेगरी पढ्न ।

- ५) विभिन्न विषयवस्तुहरू पढी शब्दभण्डार वृद्धि गर्न,
- ६) लिखित सामग्रीलाई विभिन्न प्रयोजनका लागि पढ्न ।

लेखाइ सीप अन्तर्गत

- १) वर्णविन्यास र लेख्य चिह्नहरू मिलाई लेख्न,
- २) सफा र स्पष्टसँग लेख्न र लेखेको कुरा सच्याउन,
- ३) विभिन्न विषयहरूमा अनुच्छेद लेख्न,
- ४) आफूले देखेसुनेका र पढेका वस्तु वातावरण तथा घटनाका विषयमा लिखित वर्णन गर्न,
- ५) मौखिक तथा लिखित अभिव्यक्तिहरूको बुँदाटिपोट गर्न र सारांश लेख्न,
- ६) विभिन्न पाठ तथा तिनका विशिष्ट अंशहरूको व्याख्या, सप्रसङ्ग व्याख्या र विवेचना गर्न,
- ७) व्यवहारमा उपयोगी हुने चिठी, निमन्त्रणा, शुभकामना जस्ता पत्रहरू लेख्न,
- ८) संवाद, मनोवाद, वादविवाद र निबन्ध लेख्न,
- ९) लिखित अभिव्यक्तिको क्रममा व्याकरणका आधारभूत नियम पालना गर्न ।

२.१.३ विधा

नेपाली भाषा शिक्षणले विद्यार्थीको भाषिक सीप विकासका लागि पाठ्यक्रमले निम्न विधाहरू (कथा, कविता, जीवनी, निबन्ध, रूपक, पत्र, व्याकरण, हिज्जे, शब्दभण्डार) हरू समावेश गरी कक्षा १० को पाठ्यपुस्तक निर्माण गरेको छ ।

भाषा शिक्षणमा विषयवस्तुको शिक्षण नभई विषयवस्तुका माध्यमबाट भाषाका सुनाइ, बोलाइ, पढाइ, लेखाइ जस्ता सीपहरूको शिक्षण गर्नुपर्दछ । पाठ्यक्रमले विधाको क्षेत्रमा निर्देश गरेका विभिन्न क्षेत्र तथा स्रोतका विधाहरूलाई श्रुतिबोध, शब्दोच्चारण, पठनबोध, मौखिक अभिव्यक्ति, लिखित अभिव्यक्ति, शब्दभण्डार, वर्णविन्यास आदिको अभ्यासका लागि उपयोग गर्नुपर्दछ । विधामा आधारित पाठहरूलाई तिनको प्रस्तुती, ढङ्गढाँचा र प्रकृति अनुसार व्याकरणको अभ्यास गराउन समेत उपयोग गराउन आवश्यक छ । यसरी विधाहरूलाई विविध भाषिक क्षमता विकास गर्न उपयोग गर्न सकिए पनि विधा

विशेषको प्रकृति र प्रयोजनलाई ख्याल गरी विद्यार्थीको स्तर, क्षमता र रुचिका आधारमा विभिन्न क्रियाकलापहरूको माध्यमद्वारा विधाहरूको शिक्षण गर्नु आवश्यक छ (माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रम, २०६४ : १४) ।

२.१.३.१ कथा

कथा शिक्षणको मुख्य उद्देश्य विद्यार्थीहरूमा कथानात्मक अभिव्यक्ति सीपको विकास गर्नु हो । कथानात्मक अभिव्यक्ति भन्नाले मौखिक तथा लिखित कथनलाई लिइन्छ । कक्षा दसको नेपाली पाठ्यक्रम अनुरूप सामाजिक कथा अन्तर्गत कर्तव्य, मनोवैज्ञानिक कथामा दोषी चस्मा र पौराणिक कथामा न्यायको पक्ष रहेका छन् । प्रस्तुत विधाको माध्यमबाट चारै सीप सुनाइ, लेखाइ, बोलाइ र पढाइको विकास हुने गर्दछ । कथाको माध्यमबाट विद्यार्थीहरूलाई सस्वर तथा मौन पठन, पठनबोध, मौखिक तथा लिखित रूपमा प्रश्नोत्तर, बुँदाटिपोट, व्याख्या, सारांश, घटनाक्रम, शब्दहरूको उच्चारण र प्रयोग, श्रुतिलेखन जस्ता कार्यकलाप गराई कथाको शिक्षण गरी भाषिक सीपको विकास गराउनुपर्दछ ।

२.१.३.२ कविता

कविता शिक्षणको मुख्य उद्देश्य लयबोध, भावबोध र उच्चारण संस्कारको विकास गर्नु हो । माध्यमिक तहका विद्यार्थीलाई कविता शिक्षण गर्दा विशेषगरी लययुक्त सस्वरवाचन, भाव पहिचान, प्रश्नोत्तर, सारांश, भावार्थ र भाव विस्तार आदिसँग सम्बन्धित कार्यकलापहरू गराउनु पर्दछ । कक्षा १० को नेपाली पाठ्यक्रममा समाविष्ट कथाहरूमा नीतिप्रधान कविताका रूपमा प्रश्नोत्तर, प्रकृति प्रधानमा वैशाख र समाजप्रधानका रूपमा सहिदहरूको सम्झना कविता उल्लेखित छ । जसका माध्यमबाट विद्यार्थीहरूलाई लयबोध, भावबोध गरी कविताको अनुकरणात्मक र सिर्जनात्मक लेखन तिर उन्मुख गराइन्छ ।

२.१.३.३ जीवनी

जीवनी शिक्षणको मुख्य उद्देश्य भाषाका मौखिक तथा लिखित बोध एवम् अभिव्यक्ति सीपको विकास गर्नु हो । यो विधा विशिष्ट व्यक्तित्वका जीवनमा घटेका घटनाहरूलाई आधार मानी प्रस्तुत गरिने हुँदा यसका माध्यमबाट त्यस्ता विशिष्ट व्यक्तित्व एवम् चरित्रहरूको मौखिक तथा लिखित वर्णन गर्ने सीपको विकास गराउन सकिन्छ । कक्षा दसको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट रहेका जीवनीहरूमा जयपृथ्वीबहादुर सिंह,

इमानसिंह चेमजोड, नेल्सन मण्डेला जस्ता विशिष्ट व्यक्तित्वहरूको योगदान र घटनाक्रमलाई समावेश गरिएको छ । जसका माध्यमबाट विद्यार्थीहरूले सस्वर तथा मौनपठन, पठनबोध, मौखिक लिखित रूपमा प्रश्नोत्तर, बुँदा टिपोट, व्याख्या, सारांश, घटनाक्रम मिलाउने, कठिन शब्दको उच्चारण र प्रयोग र श्रुतिलेखनका क्रियाकलापहरू गरी विशिष्ट व्यक्तित्वको घटनाक्रमलाई बुझ्ने र बुझाउने गरिन्छ ।

२.१.३.४ निबन्ध

निबन्ध विधाको मुख्य प्रयोजन विद्यार्थीहरूमा गद्यात्मक अभिव्यक्तिको बोधक्षमताका साथै गद्यात्मक लिखित अभिव्यक्ति क्षमताको विकास गर्नु हो । पाठ्यपुस्तकमा समावेश भएका निबन्धहरूको पाठ्य तथा लेख्य रूपमा भाषिक सीपको विकासको अभ्यास गराउँदा मौनपठन, बोध, प्रश्नोत्तर, छलफल, व्याख्या आदिको प्रयोग गरी स्पष्ट धारणा दिनु पर्दछ । त्यस्तै सस्वर पठन, मौनपठन, मौखिक तथा लिखित प्रश्नोत्तर, बुँदा टिपोट, व्याख्या, सारांश, भावविस्तार, शब्दोच्चारण, शब्दको अर्थ पहिचान र प्रयोग जस्ता अभ्यास गराई स्वतन्त्र लेखनका प्रक्रियाहरू अपनाई निबन्धको उपयुक्त अभ्यास गराउनु पर्दछ ।

२.१.३.५ रूपक

रूपक विधाको मुख्य अभिव्यक्ति कथ्य अभिव्यक्ति क्षमता बढाउनु हो । कक्षाको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा रहेका रूपकहरूमा काम खोज्दै जाँदा (मनोवाद), भाग्यभन्दा परिश्रम ठूलो (वादविवाद) र घरको माया (एकाङ्की) रहेका छन् । यस विधाको शिक्षण गर्दा निर्दिष्ट संवाद/एकाङ्की तथा वादविवादलाई परिस्थिति, पात्र तथा भावानुकूल वाचन अभिनय एवम् भूमिका निर्वाहको अभ्यास गराउनु पर्दछ । कथ्य अभिव्यक्ति क्षमता बढाउन सहायक हुने हाउभाउ, स्वरको आरोह-अवरोह, आघात, गति, यति आदिको ख्याल गरी शिक्षण गर्नु गराउनु पर्दछ ।

२.१.३.६ पत्र

पत्ररचना लेख्य क्रियाकलाप भएकाले यसअन्तर्गत घरायसी चिठी, कार्यालयीय/व्यवसायिक चिठी, निवेदन, शुभकामना पत्र, निमन्त्रणा पत्र आदि लेखनको अभ्यास गराउनु आवश्यक छ । पाठ्यपुस्तकमा रहेका चिठी, निवेदन शिक्षण गर्दा तिनलाई नमुनाका रूपमा

उपयोग गरी तिनको ढङ्ग, ढाँचा र विभिन्न अङ्गहरूको सोदाहरण परिचय समेत दिई बारम्बार अभ्यास गराउनु पर्दछ ।

२.१.३.७ व्याकरण

माध्यमिक तहमा व्याकरण शिक्षण गर्नुको उद्देश्य बालबालिकाहरूलाई भाषाको शुद्ध प्रयोगप्रति अभिप्रेरित गर्नु हो । व्याकरणले विद्यार्थीको पढ्न भन्दा प्रयोग अभ्यासमा विकास हुन्छ । व्याकरणले परिभाषा र उदाहरणद्वारा पुष्ट्याइँ गर्ने परम्परालाई त्यागी उदाहरण र प्रयोगका आधारमा सम्बद्ध पाठभित्रैबाट नियमको खोजी गरी उत्प्रेरणा र उत्सुकता जगाइदिनु उपयुक्त मानिन्छ । यस तहमा छुट्टै पाठ्यपुस्तकका आधारमा व्याकरण शिक्षण गर्नु बोझिलो हुने हुँदा पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट रहेका व्याकरणहरूको शिक्षण गर्नु उपयुक्त मानिन्छ ।

२.१.३.८ हिज्जे (वर्णविन्यास) र लेख्य चिह्न

हिज्जे (वर्णविन्यास) को शिक्षण गर्दा पाठमा प्रयुक्त शब्दहरूको वर्णविन्यास हेर्ने र शुद्ध प्रयोग गर्ने पक्षमा जोड दिनुपर्छ । विद्यार्थीलाई वर्णविन्यासका नियम सिकाउनमा भन्दा नियमको ख्याल गरी शुद्ध लेखनमा अभ्यास गराउनु पर्दछ । यसका अतिरिक्त समय समयमा विद्यार्थीहरूलाई हिज्जे प्रतियोगिता गराई शुद्ध लेखनमा सचेत गराइनु पर्दछ । यसका लागि विभिन्न संस्करणका शब्दकोशको प्रयोग गर्ने बानी गराउनु पर्दछ । त्यसरी नै पाठमा प्रयुक्त लेख्य चिह्नहरूको ख्याल गरी निर्धारित लेख्य चिह्नको प्रयोग गरेर वाक्य रचना गर्ने अभ्यास गराउनु उपयुक्त मानिन्छ ।

२.१.३.९ शब्दभण्डार

निर्दिष्ट पाठ्यपुस्तक तथा पाठ्यसामग्रीमा प्रयुक्त विभिन्न किसिमका शब्द तथा उखान टुक्काहरूको शिक्षण गर्नुपर्ने हुन्छ । यसको शिक्षण गर्नाले विद्यार्थीहरूमा भाषिक बोध तथा अभिव्यक्ति सामर्थ्य बढाउन मद्दत पुग्छ । कक्षा दसको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त पर्यायवाची शब्द, विपरीतार्थी, श्रुतिसमभिन्नार्थी, अनेकार्थी, पारिभाषिक/प्राविधिक, अनुकरणात्मक आदि शब्दहरू र उखान टुक्काहरूको अर्थ र सन्दर्भपूर्ण प्रयोग शब्दकोशको माध्यमबाट गराउनु पर्दछ ।

२.१.४ पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तक

विद्यार्थीहरूको सर्वाङ्गीण विकासका लागि आवश्यक पर्ने ज्ञान, सीप र अनुभवको विस्तृत योजनालाई पाठ्यक्रम भनिन्छ । पाठ्यक्रम त्यस्तो शैक्षिक योजना हो । जसका विद्यार्थीको सर्वाङ्गीण विकासका लागि विद्यालय भित्र र बाहिर प्रदान गरिने सम्पूर्ण अनुभवहरू समावेश गरिन्छन् (लुइटेल्, २०६९ : १०४) ।

विद्यालयमा सिकेका अनुभवहरूलाई वास्तविक जीवनसंग मेल खाने गरी प्रस्तुत गरिएको अनुभवको योजनालाई यसअन्तर्गत लिइन्छ । पाठ्यक्रमले विषयवस्तुलाई मात्र नसमेटी विषयवस्तुलाई प्रभाव पार्ने सामाजिक, सांस्कृतिक एवम् दार्शनिक पक्षका साथै विषयवस्तुको शिक्षणलाई प्रभाव पार्ने शिक्षण विधि र विद्यार्थीका विविध पक्षलाई समेत निर्दिष्ट गर्दछ (अधिकारी, २०६९ : ४११) ।

पाठ्यक्रमलाई सिकाइको व्यापक परिस्थिति र विद्यार्थीको सर्वाङ्गीण विकासका लागि आवश्यक अनुभव, व्यवहारिक ज्ञानको उपयुक्त सङ्गठन, प्रभावकारी शिक्षण तथा सिकाइ उपलब्धि र मूल्याङ्कन समेतलाई समेटेर पारिभाषित गरिन्छ (लुइटेल्, २०६९ : १०४) ।

पाठ्यक्रम शैक्षिक क्रियाकलापको त्यस्तो सङ्गठित ढाँचा हो जसमा विद्यालय भित्र र विद्यालय बाहिरका समेत क्रियाकलापहरू समावेश गरिएका हुन्छन् । पाठ्यक्रममा शिक्षाको राष्ट्रिय कक्षागत र विषयगत उद्देश्य, उद्देश्य पूरा गर्ने पाठ्यांश, पाठ्यांश मिल्दो अध्ययन विधि, शैक्षिक क्रियाकलाप, शैक्षिक सामग्री र मूल्याङ्कन विधिहरू समेत विस्तृत रूपमा उल्लेख गरिएको हुन्छ (लुइटेल्, २०६९ : १०५) ।

एक शैक्षिक सत्रका लागि तयार पारिएको पाठ्यक्रमद्वारा निर्देशित अध्ययन-अध्यापन सामग्रीहरूको लिखित संरचनालाई पाठ्यपुस्तक भनिन्छ । पाठ्यक्रमले अघि सारेका उद्देश्य, विषयवस्तु, शिक्षण सिकाइ, मूल्याङ्कन प्रक्रियाको समष्टिलाई टिपेर विषय विशेषज्ञले पाठ्यपुस्तक निर्माण गरेको हुन्छ । समष्टिमा विद्यार्थीका ज्ञान, सीप, धारणा, परिवेशलाई समेटेर त्यसको आवश्यकता र औचित्य स्पष्ट पार्ने साधनका रूपमा तयार पारिएको शैक्षिक सामग्रीलाई पाठ्यक्रम भनिन्छ (लुइटेल्, २०६९ : १२२) ।

पाठ्यपुस्तक पाठ्यक्रमद्वारा निर्धारित लक्ष्य पूरा गर्नका लागि सहयोग गर्ने प्रमुख साधन हो । यसले विद्यार्थीहरूका लागि कुनै निश्चित ज्ञान प्राप्तिका सम्बन्धमा तोकिएको विषयको निर्धारित पाठ्यक्रम अनुसार निर्माण गरिएको हुन्छ । पाठ्यक्रमद्वारा निर्धारित गरिएका लक्ष्य हासिल गर्नका लागि विद्यार्थी र शिक्षकलाई मार्गदर्शन गर्ने काम पाठ्यपुस्तकले गर्दछ ।

अतः पाठ्यक्रमले शिक्षण प्रक्रियालाई सही र प्रभावकारी ढङ्गमा शिक्षण गर्न मार्गनिर्देश गरेको हुन्छ । पाठ्यक्रमको मार्गनिर्देश अनुसार विषय विशेषज्ञले पाठ्यपुस्तक निर्माण गरी विद्यार्थीको सर्वाङ्गीण विकासमा जोड दिएको हुन्छ । यसरी कक्षा दसको नेपाली पाठ्यक्रममा पनि विद्यार्थीको सर्वाङ्गीण विकास गर्ने उद्देश्यले विभिन्न विधा, क्षेत्र, उद्देश्य आदि समावेश गरी त्यसैको आधारमा पाठ्यपुस्तक निर्माण गरिएको छ । जसले विद्यार्थीको शारीरिक, मानसिक तथा बौद्धिक क्षमता अनुसार शिक्षण क्रियाकलाप गर्न शिक्षकलाई सहयोग गर्दछ ।

अध्याय - तीन

शब्द र यसको वर्गीकरण

३.१ शब्दको परिचय

एक वा एकभन्दा बढी अक्षर मिली बनेको र स्वतन्त्र रूपमा प्रयोग हुनसक्ने अर्थपूर्ण भाषिक एकाइलाई शब्द भनिन्छ । वा भाषाका अर्थयुक्त एकाइमध्ये रूपभन्दा माथिल्लो र पदावली भन्दा तल्लो एकाइ नै शब्द हो । जस्तै राम, सीता, घर, पुस्तक, कलम इत्यादि । वाक्यस्तरमा प्रयुक्त शब्दलाई नै पद भनिन्छ । वाक्यमा प्रयोग पदलाई छुट्टाछुट्टै लेखिए तापनि पद र शब्दलाई नेपाली भाषामा पर्यायका रूपमा लिने गरिन्छ । भाषामा पद वा शब्दले वाक्यमा आएर गर्ने व्याकरणात्मक कार्यका आधारमा गरिने विभाजनलाई शब्दवर्ग भनिन्छ । जस्तै : नाम शब्दवर्ग, सर्वनाम शब्दवर्ग, क्रिया शब्दवर्ग आदि (ढुङ्गेल र भट्टराई, २०६६ : ९, १०) ।

३.२ शब्दको वर्गीकरण

भाषाको ज्ञानार्जन गर्न नेपाली साहित्यको विभिन्न विधाको अध्ययनबाट सम्भव भएता पनि यी विधाको प्रभावकारी अध्ययन गर्नका लागि शब्द ज्ञानको आवश्यकता पर्दछ । शब्द सबै विधा निर्माणको आधार तत्त्व हो । त्यसैले शब्द बन्ने तरिका, शब्दका स्रोत र तिनले गर्ने कार्य वा कोशीय अर्थका अतिरिक्त व्याकरणिक अर्थ समेत विचार गरी शब्दको वर्गीकरण गरिन्छ । नेपाली शब्दभण्डारका स्रोत, बनोट, रूपायन र कार्यका आधारमा शब्दलाई वर्गीकरण गरिएको पाइन्छ (खड्का र दाहाल, २०६७ : १८, २५) । शब्दको वर्गीकरण निम्न आधारमा गर्नु उपयुक्त मानिएको छ :

३.२.१ स्रोतका आधारमा

३.२.२ बनोटका आधारमा

३.२.३ कार्यका आधारमा

३.२.१ स्रोतका आधारमा शब्द वर्गीकरण

कुनै पनि भाषा शब्दभण्डारमा निहित रहेको हुन्छ । ती शब्द भण्डारमा रहेका शब्दहरू विभिन्न स्रोतबाट आएका हुन्छन् । नेपाली भाषामा स्रोतका आधारमा शब्द मौलिक र आगन्तुक गरी दुई किसिमका रहेका छन् (शर्मा, २०५८ : २७) ।

३.२.१.१ मौलिक शब्द

कुनै पनि भाषाका आफ्नै स्रोतका भाषालाई मौलिक शब्द भनिन्छ । नेपाली भाषाका मौलिक शब्दहरू संस्कृतबाट आएका हुन् । यिनै संस्कृत स्रोतबाट नेपालीमा आएका मौलिक शब्दलाई दुई प्रकारमा विभाजन गरी अध्ययन गरिएको छ :

क) तत्सम शब्द

संस्कृत भाषाबाट रूप परिवर्तन नभई जस्ताको तस्तै रूपमा नेपाली भाषामा आएका शब्दहरूलाई तत्सम शब्द भनिन्छ । जस्तै :- अग्नि, करुणा, निद्रा, पुत्र, सुख, मूर्ति, हंस, ईश्वर आदि ।

ख) तद्भव शब्द

संस्कृत भाषाबाट रूप परिवर्तन भएर नेपाली भाषामा आएका शब्दहरूलाई तद्भव शब्द भनिन्छ । जस्तै : दुध, रूख, साँचो, हाँसो, आगो, हात, पानी, दाँत, आँसु आदि ।

३.२.१.२ आगन्तुक शब्द

संस्कृत भाषा बाहेक अन्य भाषाबाट नेपाली भाषामा आएका शब्दलाई आगन्तुक शब्द भनिन्छ (शर्मा, २०५८ : २७) । आगन्तुक शब्दलाई पनि दुई प्रकारमा विभाजन गरिएको छ : १) देशज, २) विदेशज

देशज :- देश भित्रकै विभिन्न भाषाबाट आएका तथा भाषिकाहरूबाट आएका नेपाली शब्दलाई देशज आगन्तुक शब्द भनिन्छ । जस्तै :- क्वाँटी, रोदी, सेलो, मुन्धुम आदि ।

विदेशज :- नेपालमा बोलिने वा भाषामा प्रयोगमा आउने तर अन्य देशका भाषाबाट आगमन भएका शब्दहरूलाई विदेशज आगन्तुक शब्द भनिन्छ । जस्तै - चाउमिन, जेल, लगाम, टेलिफोन, डिलक्स आदि ।

केही अन्य आगन्तुक शब्दहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिन्छ :

नेवारी	-	पर्खाल, प्वाल, क्वाँटी, लाखे, ढोका आदि ।
मगर	-	आले, पटुका, बाउसे, चुँदी आदि ।
मैथिली	-	ढाट, ढेवा, पटुवा, पैनी, जन आदि ।
अङ्ग्रेजी	-	एरियल, टिकट, कोट, रेडियो, डाक्टर आदि ।
तुर्की	-	तोप, बहादुर, लास,कैची, चम्चा आदि ।
फ्रान्स	-	कार्टुन, कर्फ्यु, ब्लाउज, जज आदि ।
फारसी	-	आराम, तनखा, लगाम, अनार आदि ।
अरबी	-	किताब, दोकान, फाइदा, जुलुस आदि ।
हिन्दी	-	अचम्म, ठक्कर, कपर्दी आदि ।
तिब्बती	-	थुक्पा, रक्सी, लामा आदि ।

३.२.२ बनोटका आधारमा शब्दको वर्गीकरण

बनोट भनेको शब्दको निर्माण प्रक्रिया हो । शब्दहरूमध्ये कुनै शब्दहरूलाई शब्द विच्छेदन गर्न सकिन्छ, तर कुनै शब्द पार्न सकिदैन । यस आधारमा शब्दलाई दुई प्रकारले वर्गीकरण गरेको पाइन्छ, (बराल र एटम, २०६५ : ३६) ।

१) मूल शब्द

२) व्युत्पन्न शब्द

३.२.२.१ मूल शब्द वा अव्युत्पन्न शब्द

शब्दलाई विच्छेदन वा टुक्रा पार्न नसकिने शब्दलाई मूल शब्द भनिन्छ । यिनीहरूको आधार तत्त्व वा प्रकृति प्रत्यय छुट्याउन सकिदैन । त्यसैले उपसर्ग वा प्रत्यय नलागेका अनि समास तथा द्वित्व नभएका शब्दहरू मूल शब्द हुन् । जस्तै :- घर, भ्याल, पानी, हात, रातो, केटो, काँठ, ऐना आदि ।

३.२.२.२ व्युत्पन्न शब्द

बनोट भएका र शब्दलाई टुक्रा पार्न सकिने शब्दलाई व्युत्पन्न शब्द भनिन्छ । यस्ता शब्दहरूमा उपसर्ग, प्रत्यय, समास, द्वित्व आदि प्रक्रियाबाट बनेका हुन्छन् । जस्तै :

संहार -	सम्+हार
लेखाइ -	लेख्+आइ
विज्ञान -	वि+ज्ञान
भक्तिको -	भक्तिको+भक्तिको
मायालु -	माया+आलु
सप्तर्षि -	सप्त ऋषिको समूह आदि ।

३.३ कार्यका आधारमा शब्दको वर्गीकरण

वाक्यमा शब्दले गर्ने कामका आधारमा शब्दहरूको व्याकरणात्मक कार्यअनुसार गरिने वर्गीकरणलाई कार्यका आधारमा शब्द वर्गीकरण भनिन्छ । व्याकरणात्मक कार्यका आधारमा शब्दलाई दुई भागमा विभाजन गरिएको छ (ढुङ्गेल र भट्टराई, २०६६ : ९, १०) ।

१) विकारी पद वा शब्द

- १) नाम
- २) सर्वनाम
- ३) विशेषण
- ४) क्रिया

२) अविकारी पद/शब्द

- १) नामयोगी
- २) क्रियायोगी
- ३) संयोजक
- ४) विस्वयादिबोधक
- ५) निपात

३.३.१ विकारी शब्द

वाक्यमा लिङ्ग, वचन, पुरुष, काल, पक्ष आदिको आधारमा रूप परिवर्तन हुने पदहरूलाई विकारी शब्द भनिन्छ। यस अन्तर्गत नाम, सर्वनाम, विशेषण र क्रिया पर्दछन् (भट्टराई, २०६६ : १०)।

३.३.१.१ नाम

कुनै पनि व्यक्ति, स्थान वा प्राणी एवम् मूर्त वा अमूर्त वस्तुलाई सङ्केत गर्ने वा वाक्य स्तरमा कर्ता, कर्म वा पूरक भई आउने शब्दहरूलाई नै नाम भनिन्छ। जस्तै : सीता, पोखरा, चरा, हावा, पानी, हल, सुन, फलाम, गोरु आदि (भट्टराई, २०६६ : १२)।

परम्परागत आधारमा नामलाई पाँच भागमा विभाजन गरिएको छ (बराल र एटम, २०६५ : ५)।

३.३.१.१.१ व्यक्तिवाचक नाम

कुनै एक व्यक्ति विशेष स्थान वा अवधारणा जनाउने नामिक पदलाई व्यक्तिवाचक नाम भनिन्छ। जस्तै :- राम, काठमाडौं, पोखरा, गण्डकी, सगरमाथा, तिहार, मामा आदि।

३.३.१.१.२ जातिवाचक नाम

कुनै व्यक्ति, वस्तु, स्थान आदिको साझा नाम वा जात जनाउने नामलाई जातिवाचक नाम भनिन्छ। जस्तै : विद्यार्थी, चरा, मानिस, महादेश, नदी, हिमाल, किताब, घडी आदि।

३.३.१.१.३ समूहवाचक नाम

कुनै पनि मानिस, प्राणी वा वस्तुहरूको समूह बुझाउने पदलाई समूहवाचक नाम भनिन्छ। जस्तै :- हुल, बथान, सेना, जुलुस, रास, भुप्पो, गोलो आदि।

३.३.१.१.४ द्रव्यवाचक नाम

गन्न नसकिने र नापतौल गर्न सकिने पदार्थलाई बुझाउने पदलाई द्रव्यवाचक नाम भनिन्छ। जस्तै : माटो, हावा, अक्सिजन, पानी, दूध, चामल, दाल, सुन, चाँदी आदि।

३.३.१.१.५ भाववाचक नाम

अदृश्य वा अमूर्त वस्तु एवम् मानसिक धारणा, अनुभूति तथा वस्तुको गुण कार्य वा अवस्था बुझाउने पदलाई भाववाचक नाम भनिन्छ । जस्तै : पाप, धर्म, माया, रिस, घृणा, जवानी, गरिबी, हिँडाइ, पढाइ आदि ।

नामले देखाउने वाक्यात्मक तथा रूपात्मक अर्थ कोटीका आधारमा हेर्दा निम्न अनुसार अन्य आधारमा वर्गीकरण गरिएको छ :

- १) मानवीय र अमानवीय नाम
- २) सङ्ख्येय र असङ्ख्येय नाम
- ३) सजीव र निर्जीव नाम
- ४) मूर्त र अमूर्त नाम
- ५) मूल र व्युत्पन्न नाम

३.३.१.२ सर्वनाम

नामको सट्टामा प्रयोग हुने शब्दलाई सर्वनाम भनिन्छ । यसले नामको जस्तो प्रत्यक्ष: खास व्यक्ति, वस्तुका धारणा जनाउँदैन (दाहाल, २०६७ : २२) ।

नाम, नाम पदसमूह तथा वाक्यको सट्टामा प्रयोग गरिने शब्दलाई सर्वनाम भनिन्छ । जस्तै : म, तँ, ऊ, त्यो, यो, तपाईँ, उहाँ जो, को, आफू आदि (बराल र एटम, २०६५ : ९) ।

विभिन्न व्याकरणविद्हरूले सर्वनामलाई विभिन्न आधारमा वर्गीकरण गरेका छन् । तिनै वर्गीकरणविद्हरूको वर्गीकरणहरूलाई आधार मान्दा सर्वनामको वर्गीकरण निम्न अनुसार रहेको छ :

१) व्यक्तिवाचक सर्वनाम

- क) प्रथम पुरुषवाचक सर्वनाम (म, हामी)
- ख) द्वितीय पुरुषवाचक सर्वनाम (तँ, तिमी, तपाईँ)
- ग) तृतीय पुरुषवाचक सर्वनाम (ऊ, उनी, उनीहरू)

२) दर्शकवाचक सर्वनाम

- क) निकटवर्ती (यो, यी, यिनीहरू)
- ख) दूरवर्ती (त्यो, ती, तिनीहरू)

३) आत्मावाचक सर्वनाम (आफू, आफैँ, स्वयम्)

४) सम्बन्धवाचक सर्वनाम

- क) निश्चित (जो, जे, जुन)
- ख) अनिश्चित (जोसुकै, जेसुकै)

५) प्रश्नवाचक सर्वनाम

- क) निश्चित (के, को, कुन)
- ख) अनिश्चित (कोही, केही आदि) (भट्टराई, २०६६ : १७) ।

३.३.१.३ विशेषण

नाम र सर्वनामको गुण, दोष, सङ्ख्या, अवस्था, स्थिति, परिमाण बुझाउने आउने शब्दलाई विशेषण भनिन्छ । विशेषण सधैं विशेष्यसँग गाँसिएर आउँछ ।

नामसँग गरिने कस्तो, कत्रो, कस्ती, कति, कुन आदि प्रश्नका उत्तरमा आउने शब्द विशेषण हुन्छ (बराल र एटम, २०६५ : १२) ।

विशेषणलाई मुख्य गरी चार प्रकारमा विभाजन गरी अध्ययन गरिएको छ (भट्टराई र हुङ्गेल, २०६६ : २२) ।

- **गुणबोधक विशेषण** नामको गुण, दोष आदि विशेषता बुझाउने शब्दलाई गुणबोधक विशेषण भनिन्छ । विशेष्यको कुन, कस्तो, कत्रो आदि विशेषता बताउने शब्दलाई गुणवाचक विशेषण भनिन्छ । जस्तै :- मीठो, रातो, असल, सानो आदि ।
- **सङ्ख्यावाचक विशेषण** नामको सङ्ख्यात्मक विशेषता बुझाउने शब्दलाई सङ्ख्यावाचक विशेषण भनिन्छ । जस्तै :- पहिलो, दोस्रो, सयौँ, प्रत्येक आदि ।
- **परिमाणवाचक विशेषण** कुनै पनि वस्तुको यति, उति भन्ने परिमाण वा मात्रा बुझाउने विशेषणलाई परिमाणवाचक विशेषण भनिन्छ । जस्तै :- धेरै, थोरै, अलिकता, धेरैजसो आदि ।
- **सार्वनामिक विशेषण** विशेष्यका अगाडि आएर त्यसको विशेषता बताई विशेषणको काम गर्ने सर्वनामलाई सार्वनामिक विशेषण भनिन्छ । जस्तै :- यो, त्यो, जो, जुन आदि ।

३.३.१.४ क्रियापद

नाम वा सर्वनामले गरेको काम बुझाउने विकारी शब्दलाई क्रिया भनिन्छ । अथवा वाक्यमा कुनै कार्य, घटना, अवस्था, स्थितिलाई अर्थपूर्ण बनाइ वाक्य टुङ्ग्याउने शब्दलाई क्रिया भनिन्छ । क्रिया विना वाक्य अपूर्ण रहने हुँदा वाक्य संरचनामा क्रियाको केन्द्रीय महत्त्व हुन्छ । कुनै पनि काम हुने वा भएको बारेमा बुझाउने पदहरू क्रियापद हुन् । जस्तै खान्छ, जान्छ, गयो, पढ्नु भयो आदि (ढुङ्गेल र भट्टराई, २०६६ : २९) ।

व्याकरणविदहरूले क्रियापदलाई विभिन्न आधारमा वर्गीकरण गरेका छन् :

१) समापनात्मक आधारमा

क) समापिका क्रिया (गयो, जान्छ, जानेछ, जाँदैछ आदि)

ख) असमापिका क्रिया (जानु, जाँदै, गएर आदि)

२) अर्थ प्रधान्य आधार

क) घटनामूलक (मर्छ, भाँचिन्छ, जन्मन्छ आदि)

ख) प्रक्रियामूलक (पाक्छ, लेख्छ, फुल्छ आदि)

ग) अवस्थामूलक (छ, हो, निदाउँछ आदि)

३) संरचनात्मक आधार

क) सरल क्रिया (पढ्यो, लेख्यो, गएँ, हाँस्यो आदि)

ख) संयुक्त क्रिया (बोलिहाल्यो, गइहाल्यो, भनिदियो आदि)

ग) मिलित क्रिया (ज्वरो आयो, भोक लाग्यो, माया गर्छ आदि)

४) वाक्यात्मक आधार वा कर्मकका आधारमा

क) सकर्मक क्रिया (पढ्छ, दिन्छ, लेख्छ आदि)

ख) अकर्मक क्रिया (जान्छ, रुन्छे, आउँछ आदि)

५) भूमिकामूलक आधार

क) मुख्य क्रिया (खाइसक्यो, हेरिरहन्छ, पढिरहन्छ आदि)

ख) साहायक क्रिया (थियो, छ, रहन्छ आदि)

६) कालिक आधार

क) पूर्वकालिक क्रिया (पढेर आयो, खेलेर गयो आदि)

ख) उत्तरकालिक क्रिया (खान गयो, खेलन गयो, पढ्न गए आदि)

३.३.२ अविकारी शब्द

वाक्यमा सधैं एउटै रूपमा प्रयोग हुने शब्दलाई अविकारी शब्द भनिन्छ । यसमा व्याकरणात्मक कोटीका आधारमा रूप परिवर्तन गर्न सकिँदैन । त्यसैले अविकारी शब्दहरूलाई अव्यय पनि भन्ने गरिन्छ । जसअन्तर्गत नामयोगी, क्रियायोगी, संयोजक, विस्मयादिबोधक र निपात पर्दछन् (भट्टराई, २०६२ : १४) ।

३.३.२.१ नामयोगी

नाम, सर्वनाम, विशेषण र क्रिया विशेषणसँग जोडिएर क्रियासँग सम्बन्ध देखाउने शब्दलाई नामयोगी भनिन्छ (भुजेल, २०६५ : २३) । नामयोगी सम्बन्धवाचक अव्यय हो । यसले नाम वा नामस्थानिक पद/पदावलीसँग आई क्रियापद वा अन्य नामिक पदसँग विभिन्न आर्थी सम्बन्ध देखाउँछ (दाहाल, २०६७ : २४) ।

नामयोगीलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ :-

(क) कालिक	-	पहिले, पूर्व, पछि, खेर आदि ।
(ख) स्थानिक	-	माथि, मुनि, वरिपरि, नजिक आदि ।
(ग) रीतिवाचक	-	भैँ, भन्दा, अनुसार, सामु आदि ।
(घ) परिमाणवाचक	-	धेरै, निकै, थोरै, अलिकति आदि ।
(ङ) कारणवाचक	-	आएकाले, पढ्न, खान, हेर्न आदि ।
(च) परिणामवाचक	-	तसर्थ, फलस्वरूप, यसर्थ आदि ।
(छ) प्रयोजनपरक	-	निम्ति, लागि, खातिर, कारण आदि ।

३.३.२.२ क्रियायोगी

वाक्यमा क्रियाको विशेषता बुझाउन आउने अव्यय शब्दलाई क्रियायोगी भनिन्छ । जस्तै : राम्ररी, ज्यादै, तुरुन्तै, बेसरी आदि । यो किन, कहिले, कहाँ, कसरी, केगरी र कति प्रश्नको उत्तर भई आउने शब्दवर्ग हो । यसलाई निम्नलिखित प्रकारमा विभाजन गर्न सकिन्छ :

- (क) समयवाचक : आज, भोलि, बिहान आदि ।
(ख) स्थानवाचक : भित्र, बाहिर, सामुन्ने आदि ।
(ग) रीतिवाचक : राम्ररी, बेसरी, यसरी, त्यसरी आदि ।
(घ) परिणामवाचक : धेरै, थोरै, अलिकति आदि ।
(ङ) क्रियान्तरवाचक : हेरी, सुनी, खाई, हिँडी, खाएर आदि ।
(च) कारकवाचक : पढ्न, बस्न, गर्न, बस्नाले, गर्नाले आदि (बराल र एटम, २०६५ : १९ र २०) ।

३.३.२.३ संयोजक

दुई वा दुई भन्दा बढी पद, पदावली तथा उपवाक्य जोड्न प्रयुक्त हुने अव्यय पदलाई संयोजक भनिन्छ । संयोजकलाई योजक पनि भनिन्छ । यसले वाक्यका एकभन्दा बढी व्याकरणात्मक एकाइहरूलाई जोडेर समुच्चय गर्छ । जस्तै :- र, तर, पनि, किनभने, जब, तब, तापनि आदि (भट्टराई, २०६५ : ४३) ।

संयोजक सापेक्ष संयोजक र निरपेक्ष संयोजक गरी दुई प्रकारका छन् ।

(क) सापेक्ष संयोजक

मिश्रवाक्यका मुख्य र आश्रित उपवाक्यलाई जोड्ने संयोजकलाई सापेक्ष संयोजक भनिन्छ । जस्तै जे, जब, किनकी आदि । यो संयोजक पनि निम्न प्रकारको हुन्छ :

- (१) सम्बन्धवाचक - जो, जे, जुन, जस्तो, जति, जहिले, जहाँ, जब आदि ।
(२) कारणवाचक - किनभने, किनकि, त्यसैले आदि ।
(३) सङ्केतवाचक - यदि, भने, भनेदेखि आदि ।

(ख) निरपेक्ष संयोजक

दुई वा दुईभन्दा बढी पद, पदावली वा स्वतन्त्र वाक्यलाई जोड्ने संयोजकलाई निरपेक्ष संयोजक भनिन्छ । जस्तै : किन्छु, परन्तु, भने, अनि आदि । यो संयोजक निम्न प्रकारको हुन्छ :

(१) विकल्पवाचक	-	कि, वा, या, अथवा आदि ।
(२) विपरितबोधक	-	तर, नत्र, त्यसैले, परन्तु आदि ।
(३) क्रमबोधक	-	र, अनि, पनि आदि ।

३.३.२.४ विस्मयादिवोधक

मानिसका मनमा उब्जने हर्ष, आश्चर्य, दुःख, घृणा, उपहास, सहमति वा असहमति आदि भावलाई बुझाउन प्रयोग गरिने अव्यय शब्दलाई विस्मयादिवोधक भनिन्छ । विस्मयादिवोधक शब्द प्रायः वाक्यका सुरुमा चिह्न (!) सहित प्रयोग गरिन्छ । यसको प्रयोग आकस्मिक रूपमा हुने भएकाले वाक्यमा रहने कुनै तत्त्व लुकेर त्यो अपूरो पनि देखिन सक्छ, जस्तै आम्मै ! कति ठूलो घर । ए ! बर्बाद पो भएछ । अरे ! तँ आइस् । छि ! कस्तो फोहोर आदि ।

विस्मयादिवोधकलाई निम्न सात प्रकारका उल्लेख गरेको पाइन्छ (बराल र एटम, २०६५ : २२ र २३) ।

आश्चर्यवाचक	-	आम्मै !, ल !, अहो !, आदि ।
तिरस्कारवाचक	-	छि, धत्, धिक्कार आदि ।
प्रशंसावाचक	-	धन्य, स्याबास, आहा आदि ।
विस्मृतिवाचक	-	ज्या, ए, ओ, आदि ।
शोकवाचक	-	कठै, विचरा, आत्थु आदि ।
सम्बोधनवाचक	-	ए, हे, ओ आदि ।
उपहासवाचक	-	हि हि, हा हा, उस आदि ।

३.३.२.५ निपात

आफ्नो स्वतन्त्र अर्थ नभएको तर वाक्यमा विभिन्न धारणा, अनुभूति र अभिव्यक्तिलाई सहज ढङ्गले प्रकट गर्न सहयोग पुऱ्याउने तथा अर्थमा बल पुऱ्याउने र

भिन्नता समेत ल्याउन सक्ने अव्यय शब्दलाई निपात भनिन्छ । जस्तै : अरे, नाइँ, नि, है आदि (बराल र एटम, २०६५ : २३) ।

वाक्यमा प्रयुक्त निकटवर्ती शब्द वा वाक्यमा अर्थलाई नै च्योतन गर्ने अव्यय शब्द निपात हुन् । अव्यय भए पनि यी क्रियायोगी, नामयोगी र संयोजकबाट स्पष्टतः भिन्न देखिन्छन् । यस्ता निपातहरूले पदावली तथा वाक्यहरूमा खास पद वा वाक्यकै अर्थलाई उजिल्याउन मद्दत गर्ने हुँदा यिनको आफ्नो खास अर्थ हुँदैन । नै, मात्र, केवल, चाहिँ, ल, है, क्यारे आदि निपात हुन् (दाहाल, २०६७ : २६) ।

अध्याय - चार

तत्सम शब्दहरूको अध्ययन र विश्लेषण

४.१ तत्सम शब्दको अर्थ र तात्पर्य

संस्कृत भाषाबाट रूप परिवर्तन नभई सोभै नेपाली भाषामा आएका शब्दहरूलाई तत्सम शब्द भनिन्छ। यस सन्दर्भमा 'तत्' शब्दको अर्थ त्यसमा अर्थात् संस्कृतका र सम शब्दको अर्थ समान हो।

तत्सम / तत्सम् / (तत्स.) (तत् + सम) वि.१ त्यो समान वा त्यो जस्तो, पहिले जस्तो थियो त्यस्तो, तत्समान (उदा. तत्सम स्थिति) ना. २. संस्कृतबाट नेपालीमा स्वरूप नफेरिई प्रयोग भएका शब्द (उदा. रक्षा, पूर्व, ऋषि, कृति, विशेष, शिशु आदि) तत्सम शब्द हुन् (अधिकारी र भट्टराई, २०७० : ६१७)।

संस्कृत भाषाबाट रूप नफेरिई नेपाली भाषामा प्रयोग भएका शब्दलाई तत्सम शब्द भनिन्छ। जस्तै : अश्रु, करुणा, पुत्र, वार्ता, सुख आदि (शर्मा, २०५८ : २७)।

संस्कृत भाषाबाट जस्ताको तस्तै रूप नफेरिई आउने शब्दलाई तत्सम (तत् समान) शब्द भनिन्छ। जस्तै : कार्य, ग्राम, उज्ज्वल, छात्र, क्षेत्र, पति, निन्द्रा, मस्तिष्क, मूर्ति, ललाट आदि (खड्का, २०६७ : ३८)।

तत्सम शब्द नेपालीको पुर्ख्यौली भाषा अर्थात् संस्कृत स्रोतबाट रूप परिवर्तन नगरी नेपाली भाषामा आएका ('तत्' संस्कृत भाषा र 'सम' त्यसबाट अपरिवर्तित भएर उस्तै रूपमा आएका) शब्दलाई तत्सम शब्द भनिन्छ। जस्तै : पुस्तक, पुत्र, शान्ति, बुद्धि, पिता, माता, सम्पादक, लेखक, सहमति, परिचय, इत्यादि (दाहाल, २०६७, २८)।

तत्सम शब्द 'तत्' र 'सम' दुई शब्दको योगबाट बनेको देखिन्छ। तत्को अर्थ संस्कृत र समको अर्थ अपरिवर्तित वा उस्तै रूपमा आएका भन्ने हुन्छ। तत्सम शब्दको शाब्दिक अर्थ 'त्यो जस्तै' मान्ने हो। यहाँ यसको पारिभाषिक अर्थ लागू हुन्छ। संस्कृतको पुर्ख्यौली स्रोतबाट जस्ताको तस्तै रूपमा वा थोरै मात्र परिवर्तन भई नेपालीले चलन चल्तीमा लगाएका शब्दहरू नै तत्सम शब्द हुन्। जस्तै आकाश, यज्ञ, कवि, कलश, शिखर, किन्तु, मित्र, बालक, शिक्षा, जल आदि (अधिकारी, २०६७ : २९)।

४.२ 'कर्तव्य' कथामा रहेका तत्सम शब्दहरू

शब्द	वर्ग	व्युत्पत्ति	अर्थ	पाठ	पृष्ठ
विपुल	विशेषण	वि+पुल	ज्यादै ठूलो	कर्तव्य	८
विहावर्तुन	नाम	विहा+वर्तुन	विवाह, व्रतवन्ध	"	"
ग्रामपिता	नाम	ग्राम+पिता	गाउँका पिता	"	"
देहवसान	नाम	देह+अवसान	शरीरको अन्त्य	"	"
आशास्तम्भ	नाम	आशा+स्तम्भ	आशा दिने आधार	"	"
धन्वन्तरी	नाम	धनोन्तर+ई	देवताका वैध	"	"
आर्तनाद	नाम	आर्त+नाद	पीडाले कराएको आवाज	"	९
दिग्दिगन्त	नाम	दिग्+दिग+अन्त	जताततै	"	"
शव	नाम	मूलशब्द	मृत शरीर	"	"
ललाट	नाम	मूलशब्द	निधार	"	"
परिधान	नाम	परि+धान	पहिरन वस्त्र	"	"
असीम	विशेषण	अ+सीम	सीमा नभएको	"	"
सप्ताह	नाम	सप्त+अहस्	साता	"	"
विख्यात	विशेषण	वि+ख्यात	प्रसिद्ध	"	"
प्रधान	विशेषण	प्र+धान	सर्वश्रेष्ठ, प्रमुख	"	"
धोक्रे	विशेषण	धोक्रो+ए	धोक्रो जस्तो परेको	"	"
ग्रामीण	विशेषण	ग्राम+ईन	गाउँसँग सम्बन्धित	"	"
अधियाँ	नाम	आधा+इयाँ	आधा-आधा गरी बाड्ने चलन	"	"
दासत्व	नाम	दास+त्व	कमारोपन	"	"
अधिवेशन	नाम	अधि+वेशन	भेला वा जमघट	"	"
जिउनी	नाम	जिउ+नी	बुवाआमाले आफूलाई छुट्याएको भाग	"	"
डोल	नाम	मूल शब्द	दुई डाँडा बीचको खेतीयोग्य सेतो उर्वर जमिन	"	"
अधीर	विशेषण	अ+धीर	व्याकुल, हडबडाएको	"	"
विवाद	नाम	वि+वाद	छलफल, बहस	"	"

मत	नाम	मूल शब्द	कुनै विषयमा सोचेर प्रकट गरिने विचार	"	१०
लिखित	विशेषण	लिख्+इत	लेखिएको कागज	"	"
विसर्जन	नाम	वि+सर्जन	समाप्त वा टुङ्ग्याउने	"	"
छेड	नाम	मूल शब्द	व्यङ्ग्यपूर्ण भनाइ	"	"
बकपत्र	नाम	बक+पत्र	साक्षीको बयान लेखिएको कागज	"	"
विभक्त	विशेषण	वि+भज्+त	विभाजित	"	"
बकितम	नाम	बक्+इत	बोलेको कुरा, दिएको बयान	"	"
रीति	नाम	रीत+ई	काम गर्ने तरिका	"	"
आहारविहार	नाम	आहार+विहार	खानपिन	"	"
जिमीदारी	नाम	जिमीदार+ई	भूमिपतिको नाम	"	"
आदर्श	नाम	आ+दर्श	रूप, गुण	"	"
मेधावी	विशेषण	मेधाव+ई	बुद्धि भएको	"	"
मालसर्जाम	नाम	माल+सर्जाम	सरसामान	"	११
मण्डप	नाम	मण्ड+प	देवपूजा गर्ने ठाउँ विशेष	"	"
फलैचा	नाम	फलक+मञ्च	अडेस लागेर बस्न हुने गरी बनाइएको फलेकको आसन	"	"
पुरोहित	नाम	पुरस्+हित	श्राद्ध तथा पितृकार्य गराउने बाहुन	"	"
वेदी	नाम	वेद+ई	धार्मिक कृत्यका निम्ति बनाइएको पवित्र भूमि, चौकी	"	"
शोभा	नाम	शुभ+आ	सौन्दर्यता/सुन्दरता	"	"
अतित	विशेषण	अति+इत	वितेको	"	"
साकार	विशेषण	सा+कार	आकार वा स्वरूप भएको	"	"
स्वर्गीय	विशेषण	स्वर्ग+ईय	देहान्त भएको	"	"
तेजस्वी	विशेषण	तेजस्+वी	चमकदार	"	"
मङ्गलधुन	नाम	मङ्गल+धुन	शुभ लक्षणको आवाज	"	"

बरियाती	विशेषण	बरियात+ई	जन्त जाने	"	"
यश	नाम	मूल शब्द	सुकीर्ति	"	"
लम्पसार	विशेषण	लामो+पसार	हात गोडा पसारेर सुत्नु	"	"
अज्ञानी	विशेषण	अज्ञान+ई	ज्ञान नभएको	"	१२
घरानियाँ	विशेषण	घरान+इयाँ	ठूलो कुलको	"	"
मानमर्यादा	नाम	मान+मर्यादा	मानमनितो	"	"
जन्ती	नाम	जन्त+ई	वरपक्षबाट दुलही लिन जाने निम्तारुहरू	"	"
वरणी	नाम	वरण+ई	दुलहीका बुवाले दुलहालाई षोडशोपचारले गर्ने पूजा विशेष	"	"
सम्पन्न	विशेषण	सम+पन्न	चाँहिदो मात्रामा धनधान्यादि भएको	"	"
डोली	नाम	डोला+ई	भोलुङ्गो जस्तो सुत्न हुने एक किसिमको सवारी	"	१३
रघुवंश	नाम	रघु+वंश	रघुकुलको आख्यानमा आधारित एक महाकाव्य	"	१४
रुन्चे	विशेषण	रुन्चो+ए	रोड्रहने स्वभावको	"	"
कोल्टे	विशेषण	कोल्टो+ए	आँखा छलिएको	"	"
विसेक	नाम	वि+सेक	रोग व्यथा घट्नु	"	"
अनिष्ट	विशेषण	अ+निष्ट	नराम्रो	"	"

जम्मा तत्सम शब्द सङ्ख्या = ६२

४.२.१ कर्तव्य कथामा रहेका उपसर्गद्वारा निर्मित तत्सम शब्दहरू

उपसर्ग	आधार पद	व्युत्पन्न शब्द
वि	पुल	विपुल
परि	धान	परिधान
अ	सीम	असीम

वि	ख्यात	विख्यात
प्र	धान	प्रधान
अधि	वेशन	अधिवेशन
अ	धीर	अधीर
वि	वाद	विवाद
वि	सर्जन	विसर्जन
आ	दर्श	आदर्श
सा	कार	साकार
सम्	पन्न	सम्पन्न
वि	सेक	विसेक
अ	निष्ट	अनिष्ट

४.२.२ कर्तव्य कथामा रहेका प्रत्ययद्वारा निर्मित तत्सम शब्दहरू

मूलशब्द	प्रत्यय	शब्द
धनोन्तर	ई	धन्वन्तरी
धोक्रो	ए	धोक्ने
ग्राम	ईन	ग्रामीण
आधा	इयाँ	अधियाँ
दास	त्व	दासत्व
जिउ	नी	जिउनी
लिख्	इत	लिखित
बक्	इत	बकितम
रीत	इ	रीति
जिमीदार	ई	जिमीदारी
मेधाव	ई	मेधावी
वेद	ई	वेदी
शुभ	आ	शोभा
अति	ईत	अतीत
स्वर्ग	ईय	स्वर्गीय
वरियात	ई	वरियाती
अज्ञान	ई	अज्ञानी

घरान	इयाँ	घरानियाँ
जन्त	ई	जन्ती
वरण	ई	वरणी
डोला	ई	डोली
रुन्चो	ए	रुन्चे
कोल्टो	ए	कोल्टे

उपसर्गद्वारा निर्मित तत्सम शब्द सङ्ख्या = १४
 प्रत्ययद्वारा निर्मित तत्सम शब्द सङ्ख्या = २४

४.२.३ नाम वर्गमा पर्ने कर्तव्य कथामा रहेका तत्सम शब्दहरू

शब्द	वर्ग	शब्द	वर्ग
विहावर्तुन	नाम	अधियाँ	नाम
देहवसान	"	अधिवेशन	"
आशास्तम्भ	"	जिउनी	"
धन्वन्तरी	"	डोल	"
आर्तनाद	"	विवाद	"
दिगदिगन्त	"	विसर्जन	"
शव	"	छेड	"
ललाट	"	वकपत्र	"
परिधान	"	वकितम	"
सप्ताह	"	रीति	"
आहारविहार	"	जिमीदारी	"
आदर्श	"	मालसर्जाम	"
मण्डप	"	फलैचा	"
पुरोहित	"	वेदी	"
शोभा	"	मङ्गलधुन	"
यश	"	मानमर्यादा	"
जन्ती	"	वरणी	"

डोली	”	रघुवंश	”
विसेक	”		”

४.२.४ विशेषण वर्गमा पर्ने कर्तव्य कथामा रहेका तत्सम शब्दहरू

शब्द	वर्ग	शब्द	वर्ग
विपुल	विशेषण	असीम	विशेषण
विख्यात	”	प्रधान	”
धोत्रे	”	ग्रामीण	”
अधीर	”	लिखित	”
विभक्त	”	मेधावी	”
अतीत	”	साकार	”
स्वर्गीय	”	तेजस्वी	”
वरियाती	”	लम्पसार	”
अज्ञानी	”	घरानियाँ	”
सम्पन्न	”	रुन्चे	”
कोल्टे	”	अनिष्ट	”

नामवर्गमा पर्ने तत्सम शब्दहरूको सङ्ख्या = ३७

विशेषण वर्गमा पर्ने तत्सम शब्दहरूको सङ्ख्या = २२

४.३ दोषी चस्मा कथामा रहेका तत्सम शब्दहरू

शब्द	वर्ग	व्युत्पत्ति	अर्थ	पाठ	पृष्ठ
दोषी	विशेषण	दोष+ई	खराब गुण भएको	दोषी चस्मा	५४
निराश	नाम	नि+राश	आशा नभएको	”	”
रिक्त	नाम	रिच्+त	रित्तो, शून्य	”	”
बादल	नाम	बा+दल	मेघ	”	”

टुक्रा	नाम	टुक्रो+आ	स-साना कण, भाग	"	"
रड्मडिनु	अकर्मक क्रिया	रड्मड्ग+इनु	भौतारिनु	"	"
दृश्य	विशेषण	दृश्+य	हेर्न वा देख्न सकिने	"	"
निश्चय	नाम	निस्+चय	निधो, ठहर	"	"
दुःखित	विशेषण	दुःख+इत	दुःख पाएको	"	"
उत्साह	नाम	उत्+साह	हौसला, आँट	"	"
डेग	नाम	मूल शब्द	पाइला/पाइलो	"	"
सुगन्धी	विशेषण	सुगन्ध+ई	सुगन्धित वास्ना भएको	"	"
चिन्तित	विशेषण	चिन्ता+इत	चिन्ता लागेको, पीर परेको	"	"
स्वस्ति	नाम	सु+अस्ति	विशिष्ट व्यक्तिहरूलाई नुहेर गरिने विशेष परम्परा	"	"
देब्रे	नाम	देब्रो+ए	वायाँ, दाहिनेको उल्टो	"	५५
हतोत्साहित	विशेषण	हत+उत्साहित	आँट जाँगर मरेको	"	"
उपदेश	नाम	उप+देश	अर्ती, असल कुराहरू सिकाउन दिइने शिक्षा	"	"
महत्त्व	नाम	महत्+त्व	महत्त्व हुनाको भाव, उपयोगिता	"	"
घटना	नाम	घटन+आ	अकस्मात भएको कार्य	"	"
धारणा	नाम	धारण+आ	सम्भना, धारण गर्ने अवस्था	"	"
विलम्ब	नाम	वि+लम्ब	अवेला, ढिलो	"	"
प्रयत्न	नाम	प्र+यत्न	प्रयास, कोसिस	"	"
अपराध	नाम	अप+राध	पापपूर्ण कार्य	"	"
अन्नदाता	नाम	अन्न+दाता	पालनपोषण गर्ने व्यक्ति	"	"
अभिवादन	नाम	अभि+वादन	ढोग, नमस्कार	"	"
विराम	नाम	वि+राम	कसुर, दोष	"	५६
भावना	नाम	भाव्+अन+आ	मनमा उत्पन्न हुने कल्पना	"	"
युक्ति	नाम	युज्+ति	समस्याको समाधान गर्ने उपाय	"	"
विशेष	विशेषण	वि+शेष	अरूभन्दा विशिष्ट गुण भएको	"	"

निवारण	नाम	नि+वारण	पन्छाउने काम, हटाउनु	"	"
कहतरा	नाम	कह+तरा	दही जमाउने माटाको भाँडो	"	"
सङ्गीत	नाम	सम्+गीत	वाद्यवादनका साथ गाइने गीत	"	५७
उत्सुक	नाम	उत्+सुक	इच्छुक	"	"
वाणी	नाम	वण्+ई	बोली	"	"
अहङ्कार	नाम	अहम्+कार	अभिमान, सेखी	"	"
कोमल	विशेषण	को+मल	कमलो, नरम, मुलायम	"	"
धक्का	नाम	धक्क+आ	ठोकिनु, ठक्कर	"	"
टेक	नाम	मूल शब्द	कुनै वृत्तमा गरिने जिद्दी	"	"
भ्रम	नाम	मूल शब्द	गलत, भूल	"	"
प्रस्थान	नाम	प्र+स्थान	एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा जाने क्रिया	"	"

जम्मा तत्सम शब्द सङ्ख्या = ४०

४.३.१ दोषी चस्मा कथामा रहेका उपसर्गद्वारा निर्मित तत्सम शब्दहरू

उपसर्ग	आधार पद	व्युत्पन्न शब्द
नि	राश	निराश
बा	दल	बादल
सु	अस्ति	स्वास्ति
उप	देश	उपदेश
वि	लम्ब	विलम्ब
प्र	यत्न	प्रयत्न
अप	राध	अपराध
अभि	वादन	अभिवादन
वि	राम	विराम

वि	शेष	विशेष
नि	वारण	निवारण
सम्	गीत	सङ्गीत
को	मल	कोमल
प्र	स्थान	प्रस्थान
उत्	साह	उत्साह

४.३.२ दोषी चस्मा कथामा रहेका प्रत्ययद्वारा निर्मित तत्सम शब्दहरू

मूलशब्द	प्रत्यय	शब्द
दोष	ई	दोषी
टुक्रो	आ	टुक्रा
दृश	य	दृश्य
दुःख	इत	दुःखित
सुगन्ध	ई	सुगन्धी
चिन्ता	इत	चिन्तित
देब्रो	ए	देब्रे
महत्	त्व	महत्त्व
घटन	आ	घटना
धारण	आ	धारणा
वण्	ई	वाणी
धक्क	आ	धक्का

उपसर्गद्वारा निर्मित तत्सम शब्द सङ्ख्या = १५

प्रत्ययद्वारा निर्मित तत्सम शब्द सङ्ख्या = १२

४.३.३ नाम वर्गमा पर्ने दोषी चस्मा कथामा रहेका तत्सम शब्दहरू

शब्द	वर्ग	शब्द	वर्ग
निराश	नाम	विराम	नाम
रिक्त	”	भावना	”

वादल	”	युक्ति	”
टुक्रा	”	निवारण	”
निश्चय	”	कहतारा	”
उत्साह	”	सङ्गीत	”
डेग	”	उत्सुक	”
स्वस्ति	”	वाणी	”
देब्रे	”	अहङ्कार	”
उपदेश	”	धक्का	”
महत्त्व	”	टेक	”
घटनात्र	”	श्रम	”
धारणा	”	प्रस्थान	”
विलम्ब	”	प्रयत्न	”
अपराध	”	अन्नदाता	”
अभिवादन	”		

४.३.४ विशेषण वर्गमा पर्ने दोषी चस्मा कथामा रहेका तत्सम शब्दहरू

शब्द	वर्ग	शब्द	वर्ग
दोषी	विशेषण	दृश्य	विशेषण
दुःखित	”	सुगन्धी	”
चिन्तित	”	हतोत्साहित	”
विशेष	”	कोमल	”

नामवर्गमा पर्ने तत्सम शब्दहरूको सङ्ख्या = ३१

विशेषण वर्गमा पर्ने तत्सम शब्दहरूको सङ्ख्या = ८

४.४ न्यायको पक्ष कथामा रहेका तत्सम शब्दहरू

शब्द	वर्ग	व्युत्पत्ति	अर्थ	पाठ	पृष्ठ
वन	नाम	मूल शब्द	जङ्गल	न्यायको	१०३
				पक्ष	
शोभा	नाम	शुभ+आ	सौन्दर्य, सुन्दरता	"	"
तान	नाम	मूल शब्द	विस्तार, एक साथ बजाउने	"	"
			काम		
स्वच्छ	विशेषण	सु+अच्छ	निर्मल, सफा, शुद्ध	"	"
पुरोहित	नाम	पुरस्+हित	कर्मकाण्ड सम्बन्धी श्राद्ध	"	"
			गराउने पुरेत		
सामाजिक	विशेषण	समाज+इक	समाजसँग सम्बन्धित	"	१०२
ऐतिहासिक	विशेषण	इतिहास+इक	इतिहासमा उल्लेख भएको	"	"
पौराणिक	विशेषण	पुराण+इक	पुराणसँग सम्बन्धित	"	"
वैदिक	विशेषण	वेद+इक	वेदमा उल्लेख भएको/भनिएको	"	"
आधारित	विशेषण	आधार+इत	कुनै कुरालाई आधार बनाई	"	"
			तयार पारिएको		
सङ्गति	नाम	सम+गति	मेलमिलाप	"	"
अपमानित	विशेषण	अपमान+इत	तिरस्कृत	"	"
स्वीकार्य	विशेषण	स्वीकार+इय	स्वीकार गर्न योग्य	"	"
विदुर	नाम	वि+दुर	चलाख, चतुर	"	१०३
राजनीति	नाम	राज्य+नीति	प्रजाको शान्ति सुरक्षा गर्ने,	"	"
			राज्यको शासन चलाउने नीति		
गम्भीर	विशेषण	मूल शब्द	विचारपूर्ण, गहन	"	"
आश्रम	नाम	आ+श्रम	ऋषिमुनिहरूले बस्नका लागि	"	"
			जङ्गलमा बनाएको आवास		
धीर	विशेषण	मूल शब्द	धैर्यशाली	"	"
कलियुग	नाम	कलि+युग	पुराण अनुसार चार युग मध्ये	"	"
			अन्तिम युग		

राजगद्दी	नाम	राज+गद्दी	राजसिंहासन	"	१०४
अनुयायी	विशेषण	अनु+यायी	अनुसरण गर्ने	"	"
शङ्का	नाम	शङ्क+आ	केही अनिष्ट होला कि भन्ने डर	"	"
मुखता	नाम	मुख+ता	मुख हुनाको भाव वा अवस्था	"	"
माला	नाम	मूल शब्द	फूल दुबो आदि एउटै सूत्रमा उनेर बनाएको	"	"
विष	नाम	मूल शब्द	विष, ज्यान समेत जान सक्ने घातक बस्तु	"	"
सन्तान	नाम	सम्+तान	छोराछोरी बालबच्चा	"	"
सत्यानाश	नाम	सत्य+नाश	ठूलो बरबादी	"	"
घुसघुसे	विशेषण	घुसघुस+ए	बोल्दै नबोली भित्र भित्रै काम बिगार्ने	"	"
प्रचण्ड	विशेषण	प्र+चण्ड	ज्यादै चर्को स्वभावको	"	१०५
आकार	नाम	आ+कार	कुनै वस्तुको स्वरूप, आकृति	"	"
न्याय	नाम	मूल शब्द	मनासिब, तथ्य, नियामाँ	"	"
परिणाम	नाम	परि+नम्	कुनै काम वा विषयको निचोड	"	"
समाज	नाम	मूल शब्द	कुनै स्थानमा बसोबास गर्ने मानिसको समूह	"	"
पण्डित	नाम	पण्डा+इत	कुनै विषयको ज्ञाता	"	"
दृढ	विशेषण	मूल शब्द	अडिग, विचार परिवर्तन नगर्ने	"	१०५
स्वाद	नाम	मूल शब्द	कुनै वस्तु खाँदा जिब्रोले गर्ने अनुभव	"	"
उत्सुकता	नाम	उत्सुक+ता	कुनै कार्य गर्न अत्यन्त इच्छुक	"	"
गुप्त	विशेषण	मूल शब्द	बाहिर प्रकट नभएको, अदृश्य	"	"
दूत	नाम	मूल शब्द	खबर वा सन्देश आदान प्रदान गर्ने व्यक्ति	"	"
आड	नाम	मूल शब्द	पिठिउँ	"	"
प्रलय	नाम	प्र+लय	प्रकृतिमा लुप्त हुने क्रिया	"	"
कुकर्म	नाम	कु+कर्म	खराब काम, नीच काम	"	"

निर्दोष	विशेषण	निर्+दोष	दोष नभएको	"	"
प्रायश्चित्त	नाम	प्रायः+चित्त	भूल गरेवापत गरिने क्षतिपूर्ण कार्य	"	१०५
वृत्तान्त	नाम	वृत्त+आन्त	कुनै वस्तु वा विषयको विस्तृत विवरण	"	"
राज्य	नाम	राज्+य	कुनै राजा वा शासन सत्ताका अधिनमा रहेको देश	"	"
अन्याय	नाम	अ+न्याय	न्याय नभएको अवस्था	"	"
ज्ञानी	विशेषण	ज्ञान+ई	ज्ञानवान भएको, भनेको मान्ने	"	"
रन्कनु	अ.क्रि.	रनक्+नु	उत्तेजित अवस्थामा पुगेर रिसाउनु	"	"
दिन	नाम	मूल शब्द	दिउँसो, दिवस	"	"
मुख	नाम	मूल शब्द	प्राणीहरूको खाने वा बोल्ने अवयव	"	"
बुद्धिमानी	विशेषण	बुद्धिमान+ई	बुद्धिमानमा रहने गुण	"	१०६
बुद्धिमान	विशेषण	बुद्धि+मान	असल बुद्धि भएको	"	"
धूर्त	विशेषण	मूल शब्द	छट्टु, छलछाम गर्ने स्वभाव भएको	"	"
फल	नाम	मूल शब्द	परिणाम, नतिजा	"	"
मन	नाम	मूल शब्द	चित्त, दिल, मन	"	"
आवेग	नाम	आ+वेग	मनोविकार	"	"
शान्त	विशेषण	शम्+त	शिष्ट र सौम्य प्रकृतिको	"	"
कंस	नाम	कम्+स	कृष्णका मामा	"	११०
किंकर्तव्यविमूढ	विशेषण	किम्+कर्तव्य- +विमूढ	अलमलमा परेको	"	"
क्वथन	नाम	क्वथ्+अन	उमाल्ने काम	"	"
कूजन	नाम	कूज+अन	पंक्षीको मधुर स्वर	"	"

जम्मा तत्सम शब्द सङ्ख्या = ६२

४.४.१ न्यायको पक्ष कथामा रहेका उपसर्गद्वारा निर्मित तत्सम शब्दहरू

उपसर्ग	आधार पद	व्युत्पन्न शब्द
सु	अच्छ	स्वच्छ
सम्	गीत	सङ्गीत
वि	दुर	विदुर
आ	श्रम	आश्रम
अनु	यायी	अनुयायी
सम्	तान	सन्तान
प्र	चण्ड	प्रचण्ड
आ	कार	आकार
परि	नम्	परिणाम
प्र	लय	प्रलय
कु	कर्म	कुकर्म
निर्	दोष	निर्दोष
अ	न्याय	अन्याय
आ	वेग	आवेग

४.४.२. न्यायको पक्ष कथामा रहेका प्रत्ययद्वारा निर्मित तत्सम शब्दहरू

मूलशब्द	प्रत्यय	शब्द
समाज	इक	सामाजिक
इतिहास	इक	ऐतिहासिक
पुराण	इक	पौराणिक
वेद	इक	वैदिक
आधार	इत	आधारित
अपमान	इत	अपमानित
स्वीकार	ईय	स्वीकार्य
शङ्क	आ	शङ्का
मुख	ता	मुखता
घुसघुस	ए	घुसघुसे

पण्डा	इत	पण्डित
उत्सुक	ता	उत्सुकता
राज्	य	राज्य
ज्ञान	ई	ज्ञानी
बुद्धिमान	ई	बुद्धिमानी
कुज	अन	कुँजन

उपसर्गद्वारा निर्मित तत्सम शब्द सङ्ख्या = १४

प्रत्ययद्वारा निर्मित तत्सम शब्द सङ्ख्या = १६

४.४.३ नाम वर्गमा पर्ने न्यायको पक्ष कथामा रहेका तत्सम शब्दहरू

शब्द	वर्ग	शब्द	वर्ग
वन	नाम	शोभा	नाम
तान	"	पुरोहित	"
नाम	"	विदुर	"
राजनीति	"	आश्रम	"
कलियुग	"	राजगद्दी	"
शङ्का	"	मुखता	"
माला	"	विष	"
सन्तान	"	सत्यनाश	"
आकार	"	न्याय	"
परिणाम	"	समाज	"
पण्डित	"	स्वाद	"
उत्सुकता	"	दूत	"
आड	"	प्रलय	"
कुकर्म्म	"	प्रायश्चित्त	"
वृत्तान्त	"	राज्य	"
अन्याय	"	दिन	"
मुख	"	फल	"

मन	”	आवेग	”
वंश	”	क्वथन	”
कूँजन	”		”

४.४.४ विशेषण वर्गमा पर्ने न्यायको पक्ष कथामा रहेका तत्सम शब्दहरू

शब्द	वर्ग	शब्द	वर्ग
स्वच्छ	विशेषण	सामाजिक	विशेषण
ऐतिहासिक	”	पौराणिक	”
वैदिक	”	आधारित	”
अपमानित	”	स्वीकार्य	”
गम्भीर	”	धीर	”
अनुयायी	”	घुसघुसे	”
प्रचण्ड	”	दृढ	”
गुप्त	”	निर्दोष	”
ज्ञानी	”	बुद्धिमानी	”
बुद्धिमान	”	धूर्त	”
शान्त	”	किंकर्तव्यविमूढ	”

नामवर्गमा पर्ने तत्सम शब्दहरूको सङ्ख्या = ३९

विशेषण वर्गमा पर्ने तत्सम शब्दहरूको सङ्ख्या = २२

४.५ जयभोलि निबन्धमा रहेका तत्सम शब्दहरू

शब्द	वर्ग	व्युत्पत्ति	अर्थ	पाठ	पृष्ठ
संस्कृति	नाम	सम्+कृति	संस्कार, परिष्कार	जय भोलि	२०
दर्शन	नाम	दृश्+अन	कुनै पनि वस्तुलाई हेर्ने काम	”	”
प्रशासन	नाम	प्र+शासन	कार्यालयको विभिन्न समस्याहरूको प्रबन्ध गर्ने	”	”
विशेष	विशेषण	वि+शेष	अरू भन्दा विशिष्ट किसिमको,	”	”

			असाधारण		
विकृति	नाम	वि+कृति	नसुहाउँदो, कुरूप	"	"
कुरीति	नाम	कु+रीति	कुप्रंथा, नराम्रो अनुचित चलन	"	"
सङ्गत	विशेषण	सम्+गत	साथसाथै आएको, मिलेको	"	"
रोचक	विशेषण	रुच्+अक	रुचि लाग्ने, चाखलाग्दो, आकर्षक	"	"
अनन्त	विशेषण	अन्+अन्त	अन्त नहुने	"	"
गति	नाम	गम्+ति	एक स्थिति, चाल, हिँडाइ	"	"
भूत	विशेषण	भू+त	वितेको, विगत	"	"
सन्धि	नाम	सम्+धि	परस्परमा मिल्ने, मेलमिलाप	"	"
जनप्रिय	विशेषण	जन+प्रिय	सबैले मन पराएको	"	"
अनेक	विशेषण	अ+नेक	दुई वा दुई भन्दा बढी	"	"
भक्त	नाम	भज्+त	श्रद्धासाथ ईश्वर वा देवताको भक्ति गर्ने भक्तालु	"	"
पूर्वीय	विशेषण	पूर्व+ईय	पूर्व दिशाको	"	२१
मुक्ति	नाम	मच्+ति	छुटकरा, स्वतन्त्रता	"	"
आधुनिक	विशेषण	अधुना+इक	हालसालको, वर्तमान अवस्थाको	"	"
श्रीगणेश	नाम	श्री+गणेश	कामको थालनी गर्नु	"	"
नेपाली	विशेषण	नेपाल+ई	नेपाल सम्बन्धी, नेपालको	"	"
भाग्यमानी	विशेषण	भाग्यमान्+ई	भाग्यवान, भाग्यशाली	"	"
महर्षि	नाम	महान+ऋषि	राजाका वंशमा उत्पन्न भएका महर्षि	"	"
महाराजा	नाम	महा+राजा	श्रेष्ठ राजा, महान राजा	"	"
हिक्का	नाम	हिक्क+आ	घाँटीबाट वेगका साथ वायु निस्कने काम, बाडुली	"	२२
व्यथा	नाम	व्यथ्+आ	मानसिक वा शारीरिक रूपले हुने पीडा	"	"
उपचार	नाम	उप+चार	ओखती मुलो, रोगको इलाज	"	"
तार	नाम	मूल शब्द	धातुको मसिनो डोरो	"	"
घण्टी	नाम	घण्टा+ई	सानो घण्ट, टिन्न बजाइने एक यन्त्र	"	"

युवती	नाम	युवन्+ती	जवान स्त्री	"	"
वैज्ञानिक	विशेषण	विज्ञान+इक	विज्ञानले आविष्कार गरेको	"	"
चमत्कार	नाम	चमत्+कार	आश्चर्य, अचम्म	"	"
प्रभाव	नाम	प्र+भाव	मनमा पर्ने गुण असर	"	"
ग्रसित	विशेषण	ग्रस्+इत	समातिएको, पक्रिएको	"	"
शिरोधार्य	विशेषण	शिरस्+धार्य	शिरमा धारण गर्न योग्य	"	"
क्षेत्र	नाम	मूल शब्द	ठाउँ, भूमि	"	"
गति	नाम	गम्+ति	चाल हिँडाइ	"	"
ग्राहक	विशेषण	ग्रह+अक	लिने, पैसा तिरेर सामान लिने व्यक्ति	"	"
हित	नाम	मूल शब्द	उपकार, भलाई	"	"
वातावरण	नाम	वात+आवरण	पृथ्वीको चारैतिर फिँजिएको हावा	"	२३
मनोवृत्ति	नाम	मन+वृत्ति	मनको स्वभाव, मानसिकता	"	"
समाज	नाम	मूल शब्द	एउटै रहन सहन, व्यवस्था, धर्म आदि अँगाल्ने	"	"
निस्क्रियता	नाम	निस्क्रिय+ता	कामप्रति चासो नराख्ने	"	"
अपवाद	नाम	अप+वाद	नियमभित्र नपर्ने कुरा	"	"
आराम	नाम	आ+राम	थकाइ लिनु वा सन्चो मान्नु	"	"
अनुसरण	नाम	अनु+सरण	देखासिकी गर्नु	"	"
औषधी	नाम	औषध+ई	रोग निको पार्ने ओखती	"	"
निष्कर्ष	नाम	निस्+कर्ष	निचोड सार	"	"
गुण	नाम	मूल शब्द	स्वभाव, विशेषता	"	"
व्यवहार	नाम	वि+अव+हार	चालचलन, लेनदेन	"	"
सम्पूर्ण	विशेषण	सम्+पूर्ण	पूर्ण रूपमा भरिएको, भरिपूर्ण	"	२४
कर्तव्य	नाम	कृ+तव्य	जिम्माको काम, गर्नुपर्ने काम	"	"

जम्मा तत्सम शब्द सङ्ख्या = ५१

४.५.१ जयभोलि निबन्धमा रहेका उपसर्गद्वारा निर्मित तत्सम शब्दहरू

उपसर्ग	आधार पद	व्युत्पन्न शब्द
सम्	कृति	संस्कृति
प्र	शासन	प्रशासन
वि	शेष	विशेष
वि	कृति	विकृति
कु	रीति	कुरीति
सम्	गत	सङ्गत
अ	नेक	अनेक
श्री	गणेश	श्रीगणेश
उप	चार	उपचार
प्र	भाव	प्रभाव
अप	वाद	अपवाद
आ	राम	आराम
अनु	शरण	अनुसरण
सम्	पूर्ण	सम्पूर्ण
कृ	तव्य	कर्तव्य

४.५.२ जयभोलि निबन्धमा रहेका प्रत्ययद्वारा निर्मित तत्सम शब्दहरू

मूलशब्द	प्रत्यय	शब्द
दृश	अन	दर्शन
रुच्	अक	रोचक
पूर्व	ईय	पूर्वीय
अधुना	इक	आधुनिक
नेपाल	ई	नेपाली
भाग्यमान	ई	भाग्यमानी
हिक्क	आ	हिक्का
घण्टा	ई	घण्टी
विज्ञान	इक	वैज्ञानिक

ग्रस्	इत	ग्रसित
ग्रह	अक	ग्राहक
औषध	ई	औषधी

उपसर्गद्वारा निर्मित तत्सम शब्द सङ्ख्या = १५
 प्रत्ययद्वारा निर्मित तत्सम शब्द सङ्ख्या = १२

४.५.३ नाम वर्गमा पर्ने जयभोलि निबन्धमा रहेका तत्सम शब्दहरू

शब्द	वर्ग	शब्द	वर्ग
संस्कृति	नाम	दर्शन	नाम
प्रशासन	"	विकृति	"
कुरीति	"	गति	"
सन्धि	"	मुक्ति	"
श्रीगणेश	"	महर्षि	"
महाराजा	"	हिक्का	"
व्यथा	"	उपचार	"
तार	"	घण्टी	"
युवती	"	चमत्कार	"
प्रभाव	"	क्षेत्र	"
गति	"	हित	"
वातावरण	"	मनोवृत्ति	"
समाज	"	अपवाद	"
आराम	"	अनुसरण	"
औषधी	"	निष्कर्ष	"
गुण	"	व्यवहार	"
कर्तव्य	"		

४.५.४ विशेषण वर्गमा पर्ने जयभोलि निबन्धमा रहेका तत्सम शब्दहरू

शब्द	वर्ग	शब्द	वर्ग
विशेष	विशेषण	सङ्गत	विशेषण

रोचक	”	अनन्त	”
भूत	”	जनप्रिय	”
अनेक	”	पूर्वीय	”
आधुनिक	”	नेपाली	”
भाग्यमानी	”	वैज्ञानिक	”
ग्रसित	”	शिरोधार्य	”
ग्राहक	”	सम्पूर्ण	”

नामवर्गमा पर्ने तत्सम शब्दहरूको सङ्ख्या = ३३

विशेषण वर्गमा पर्ने तत्सम शब्दहरूको सङ्ख्या = १६

४.६ मिथिला चित्रकला निबन्धमा रहेका तत्सम शब्दहरू

शब्द	वर्ग	व्युत्पत्ति	अर्थ	पाठ	पृष्ठ
प्रतीक	नाम	प्र+तीक	चिह्न, लक्षण, निसान	मिथिला चित्रकला	६४
परमपरा	नाम	परम्+परा	पहिलेदेखि चलिआएको रीतिथिति	”	”
स्वस्तिक	नाम	स्वस्तिक+क	मङ्गलको सङ्केत गर्ने एक प्राचिन चिह्न	”	”
शान्ति	नाम	शम्+ति	शान्त, स्थिर, होहल्ला नभएको अवस्था	”	”
दीर्घायु	विशेषण	दीर्घ+आयु	धेरै समयसम्म बाँच्ने	”	”
कीर्ति	नाम	कृत्+ति	सुनाम वा प्रसिद्धि	”	”
विशुद्ध	विशेषण	वि+शुद्ध	धेरै शुद्ध, अति चोखो	”	”
मिथिला	नाम	मूल शब्द	विदेह देशको राजधानीको नाम, जनकपुर	”	”
प्राचीन	विशेषण	प्राक+ईन	पुरानो, पुरातन	”	”
नारायणी	नाम	नारायण+ई	नारायणकी पत्नी, नदी, लक्ष्मी	”	”
विद्वान्	विशेषण	मूल शब्द	धेरै विद्या आर्जन गरेको, ज्यादै शिक्षित	”	”
विदुषी	नाम	विद्वस्+ई	विद्वान् स्त्री	”	”

जन्मभूमि	नाम	जन्म+भूमि	जन्मेको ठाउँ, जन्मस्थान	"	"
प्रसिद्ध	विशेषण	प्र+सिद्ध	कहलिएको, प्रख्यात	"	"
केन्द्र	नाम	मूल शब्द	कुनै स्थान वा वस्तुको मध्य भाग	"	"
चित्रकला	नाम	चित्र+कला	हातले चित्र, तस्विर बनाउने काम	"	"
मौलिक	विशेषण	मूल+इक	मुख्य, प्रधान, मूलभूत	"	"
साँस्कृतिक	विशेषण	संस्कृत+इक	संस्कृतिसँग सम्बन्ध भएको	"	"
सम्पदा	नाम	सम्+पदा	वैभव, धन	"	"
प्रयोजन	नाम	प्र+योजन	उद्देश्य, आशय	"	"
अभाव	नाम	अ+भाव	नपाइने स्थिति, अप्राप्ति	"	"
संस्कार	नाम	सम्+कार	परिष्कार गर्ने काम, सुधार	"	"
कलाकार	विशेषण	कला+कार	कुनै कलाको ज्ञाता, कलापूर्ण काम गर्ने	"	६५
शुभेच्छा	नाम	शुभ+इच्छा	शुभ कुराको इच्छा चाहना, शुभकामना	"	"
आकाङ्क्षा	नाम	आ+काङ्क्षा	कुनै कुराको इच्छा, अभिलाषा	"	"
राष्ट्रिय	विशेषण	राष्ट्र+इय	राष्ट्र सम्बन्धी, राष्ट्रको	"	"
स्थानीय	विशेषण	स्थान+अनीय	कुनै खास ठाउँको	"	"
सामग्री	नाम	सामान+ई	कुनै विशेष कामका लागि चाहिने साधन	"	"
वनस्पति	नाम	वन+पति	फूल नफुलीकनै फल लाग्ने खालको रूखविशेष, बोटविरुवा	"	"
सम्बन्धित	विशेषण	सम्बन्ध+इत	सम्बन्ध रहेको	"	"
नील	नाम	मूल शब्द	नीलो रङ, आकासे रङ	"	"
विवाह	नाम	वि+वाह	स्त्री र पुरुषका बीचमा पतिपत्नीको सम्बन्ध कायम गराउने धार्मिक कार्य	"	"
हस्तान्तरण	नाम	हस्त+ आन्तरण	कुनै वस्तु अरूको हातमा दिने काम	"	"
समाज	नाम	मूल शब्द	एउटै स्थानमा बसोबास गर्ने मानिसको समूह	"	"

जीवित	विशेषण	जीव+इत	जीवन भएको, बाँचेको, जिउँदो	"	"
प्रारम्भिक	विशेषण	प्रारम्भ+इक	सुरुको	"	"
रेखाङ्कन	नाम	रेखाङ्क+अन	रेखाको आकार, खाका	"	"
लौकिक	विशेषण	लोक+इक	लोकसँग सम्बन्धित, सांसारिक	"	"
परलौकिक	विशेषण	पर+लोक +इक	परलोकसँग सम्बन्धित, यो संसारभन्दा परको	"	"
विषय	नाम	मूल शब्द	कुनै लेख ग्रन्थ आदिमा विवेचना गरिएको प्रसङ्ग	"	"
पशु	नाम	मूल शब्द	चौपाया, जनावर	"	"
फलफूल	नाम	फल+फूल	रूख लहरा आदिमा फूल फुली फल्ने बीज	"	"
अङ्कित	विशेषण	अङ्क+इत	चिह्न लगाइएको	"	"
मौलिक	विशेषण	मुल+इक	मूलभूत, मूल वा जडसित सम्बन्धित	"	"
विशेषता	नाम	विशेष+ता	विशेष हुनाको भाव वा अवस्था	"	"
मानवीय	विशेषण	मानव+इय	मानिस भएर गरिने व्यवहार	"	"
ममता	नाम	मम+ता	मेरो भन्ने भाव, विशेषता	"	"
स्नेह	नाम	मूल शब्द	कथन वा लेखनको मुख्य अभिप्राय, आशय, विचार	"	"
धार्मिक	विशेषण	धर्म+इक	धर्मसँग सम्बन्धित	"	"
जनमानस	नाम	जन+मानस	जनताहरूको मनोभावना	"	६६
स्थापित	विशेषण	स्था(प)+इत	स्थापना गरिएको	"	"
विचार	नाम	वि+चार	विषय स्थितिबारे गहिरिएर सोच्ने काम	"	"
स्वाभाविक	विशेषण	स्वभाव+इक	स्वभाव अनुसार हुने	"	"
सुन्दरता	नाम	सुन्दर+ता	राम्रो पन, सौन्दर्य	"	"
प्रदान	नाम	प्र+दान	कुनै वस्तु दिने काम	"	"
संयोजन	नाम	सम्+योजन	दुई वा दुई भन्दा बढी तत्त्व मिल्ने काम	"	"
आधार	नाम	आ+धार	कुनै वस्तु अड्ने वा रहने ठाउँ	"	"

पवित्रता	नाम	पवित्र+ता	शुद्धता, स्वच्छता	"	"
उत्पादन	नाम	उत्+पादन	उब्जनी, उत्पन्न गर्ने	"	"
सामाजिक	विशेषण	समाज+इक	समाजसँग सम्बन्धित	"	"
आबद्ध	विशेषण	आ+बद्ध	हरतरहबाट बाँधिएको, सम्बन्ध भएको	"	"
प्रभावशाली	विशेषण	प्रभाव+शाली	यथेष्ट प्रभाव पार्न सक्ने गुण वा विशेषता	"	"
लोकप्रिय	विशेषण	लोक+प्रिय	लोकलाई मन परेको, जनप्रिय	"	"
उत्कृष्ट	विशेषण	उत्+कृष्ट	सबभन्दा राम्रो	"	"
तान्त्रिक	नाम	तन्त्र+इक	तन्त्रमन्त्र जान्ने	"	"
आध्यात्मिक	विशेषण	अध्यात्म+इक	अध्यात्मसित सम्बन्ध राख्ने	"	६७
जातीय	विशेषण	जात+ईय	जात सम्बन्धी, साम्प्रदायिक	"	"
व्यावसायिक	विशेषण	व्यवसाय+इक	कुनै व्यवसायसित सम्बन्ध भएको	"	"
वितरण	नाम	वि+तरण	बाँड्ने काम	"	"
प्रदर्शनी	नाम	प्रदर्शन+ई	वस्तुहरूको नमुना स्वरूप देखाउने काम	"	"
प्रसिद्धि	नाम	प्र+सिद्धि	ख्याति, नामुदपन	"	"

जम्मा तत्सम शब्द सङ्ख्या = ७१

४.६.१ मिथिला चित्रकला निबन्धमा रहेका उपसर्गद्वारा निर्मित तत्सम शब्दहरू

उपसर्ग	आधार पद	व्युत्पन्न शब्द
प्र	तीक	प्रतीक
वि	शुद्ध	विशुद्ध
सम्	पदा	सम्पदा
आ	काङ्क्षा	आकाङ्क्षा
वि	वाह	विवाह
पर	लोक	परलोक

वि	चार	विचार
सम्	योजन	संयोजन
आ	धार	आधार
उत्	पादन	उत्पादन
आ	बद्ध	आबद्ध
उत्	कृष्ट	उत्कृष्ट
वि	तरण	वितरण
प्र	सिद्धि	प्रसिद्धि
प्र	दान	प्रदान

४.६.२ मिथिला चित्रकला निबन्धमा रहेका प्रत्ययद्वारा निर्मित तत्सम शब्दहरू

मूलशब्द	प्रत्यय	शब्द
स्वास्ति	क	स्वास्तिक
शम्	ति	शान्ति
दीर्घ	आयु	दीर्घायु
प्राक	ईन	प्राचीन
नारायण	ई	नारायणी
विद्वस	ई	विदुषी
मूल	इक	मौलिक
संस्कृत	इक	सांस्कृतिक
राष्ट्र	इय	राष्ट्रिय
स्थान	अनीय	स्थानीय
सामान	ई	सामग्री
सम्बन्ध	इत	सम्बन्धित
जीव	इत	जीवित
प्रारम्भ	इक	प्रारम्भिक
रेखाङ्क	अन	रेखाङ्कन
लोक	इक	लौकिक
अङ्क	इत	अङ्कित

मानव	ईय	मानवीय
धर्म	इक	धार्मिक
स्वभाव	इक	स्वाभाविक
समाज	इक	सामाजिक
तन्त्र	इक	तान्त्रिक
अध्यात्म	इक	अध्यात्मिक
जात	ईय	जातीय
व्यवसाय	इक	व्यवसायिक
प्रदर्शन	ई	प्रदर्शनी

उपसर्गद्वारा निर्मित तत्सम शब्द सङ्ख्या = १५
 प्रत्ययद्वारा निर्मित तत्सम शब्द सङ्ख्या = २६

४.६.३ नाम वर्गमा पर्ने मिथिला चित्रकला निबन्धमा रहेका तत्सम शब्दहरू

शब्द	वर्ग	शब्द	वर्ग
प्रतीक	नाम	परम्परा	नाम
स्वस्तिक	"	शान्ति	"
कीर्ति	"	नारायणी	"
विदुषी	"	जन्मभूमि	"
केन्द्र	"	सम्पदा	"
प्रयोजन	"	अभाव	"
संस्कार	"	शुभेच्छा	"
आकाङ्क्षा	"	सामग्री	"
वनस्पति	"	नील	"
विवाह	"	हस्तान्तरण	"
समाज	"	रेखाङ्कन	"
विषय	"	पशु	"
फलफूल	"	अङ्कित	"
ममता	"	स्नेह	"

जनमानस	”	विचार	”
प्रदान	”	संयोजन	”
आधार	”	पवित्रता	”
उत्पादन	”	तान्त्रिक	”
वितरण	”	प्रदर्शनी	”
प्रसिद्धि	”		

४.६.४ विशेषण वर्गमा पर्ने मिथिला चित्रकला निबन्धमा रहेका तत्सम शब्दहरू

शब्द	वर्ग	शब्द	वर्ग
दीर्घायु	विशेषण	विशुद्ध	विशेषण
प्राचीन	”	विद्वान	”
प्रसिद्ध	”	मौलिक	”
सांस्कृतिक	”	कलाकार	”
राष्ट्रिय	”	स्थानीय	”
सम्बन्धित	”	जीवित	”
प्रारम्भिक	”	लौकिक	”
परलौकिक	”	अङ्कित	”
मौलिक	”	मानवीय	”
धार्मिक	”	स्थापित	”
स्वभाविक	”	सामाजिक	”
आवद्ध	”	प्रभावशाली	”
लोकप्रिय	”	उत्कृष्ट	”
आध्यात्मिक	”	जातीय	”
व्यवसायिक	”		

नामवर्गमा पर्ने तत्सम शब्दहरूको सङ्ख्या = ४०

विशेषण वर्गमा पर्ने तत्सम शब्दहरूको सङ्ख्या = २९

४.७ यन्त्रमानव निबन्धमा समाविष्ट भएका तत्सम शब्दहरू

शब्द	वर्ग	व्युत्पत्ति	अर्थ	पाठ	पृष्ठ
उपयोग	नाम	उप+योग	व्यवहारमा ल्याउने काम	यन्त्र मानव	१११
उद्योग	नाम	उत्+योग	सामान उत्पादन गर्ने कल कारखाना	"	"
कलङ्क	नाम	कल+अङ्क	कुनै नराम्रो कामबाट लाग्ने दोष, कसुर	"	"
अन्त्य	नाम	अन्त+य	पछिल्लो, पुछारको, अन्तिम	"	"
आधुनिक	विशेषण	अधुना+इक	हालसालको, वर्तमान समयको	"	"
उपहार	नाम	उप+हार	कोसेली, सौगात	"	"
वैज्ञानिक	विशेषण	विज्ञान+इक	विज्ञानवेत्ता	"	"
उपयोगीता	नाम	उपयोगी+ता	काममा आउने, काम लाग्ने	"	"
विज्ञान	नाम	वि+ज्ञान	विशिष्ट ज्ञान	"	"
प्रविधि	नाम	प्र+विधि	अनुभव तथा प्रयोगका आधारमा अँगाल्ने खास विधि वा प्रक्रिया	"	"
प्रगति	नाम	प्र+गति	उन्नति विकास	"	"
सम्भव	विशेषण	सम्+भव	हुन सक्ने सम्भावना भएको	"	"
विभिन्न	विशेषण	वि+भिन्न	धेरै प्रकारको, थरी थरी	"	"
सुविधा	नाम	सु+विधा	सजिलोपना	"	"
उपलब्ध	विशेषण	उप+लब्ध	प्राप्त भएको	"	"
साधन	नाम	साध्+अन	उपकरण, औजार	"	"
गन्तव्य	नाम	गम्+तव्य	जाने वा पुग्ने स्थान	"	"
सुगम	विशेषण	सु+गम	सजिलैसँग पुग्न सकिने, सहज	"	"
आशातीत	विशेषण	आशा+अतीत	सोचेभन्दा बढी	"	"
कृषि	नाम	कृष+ई	खेती किसानी	"	"
वाणिज्य	नाम	वाणिज्+य	मालसामानको खरिद विक्री वा लेनदेन	"	"
मानवीय	विशेषण	मानव+इय	मानव सम्बन्धी, मनुष्योचित	"	"

व्यवहार

निरन्तर	विशेषण	निर्+अन्तर	लगातार, बीचमा नटुटेको	"	"
अनुसन्धान	नाम	अनु+सन्धान	कुनै कुरा खोज्ने वा पत्ता लगाउने कुरा	"	"
महत्त्वपूर्ण	विशेषण	महत्त्व+पूर्ण	पूरा महत्त्व भएको	"	"
स्वचालित	विशेषण	स्व+चालित	आफैँ सञ्चालित हुने	"	११२
औद्योगिक	विशेषण	उद्योग+इक	उद्यमसँग सम्बन्धित	"	"
आराम	नाम	आ+राम	थकाइ मार्ने वा विश्राम गर्ने काम	"	"
युगान्तकारी	विशेषण	युगान्तकार+	युगलाई बदल्ने खालको	"	"
		ई			
परिवर्तन	नाम	परि+वृत्त+	रूपान्तर हुने क्रिया, अदलाबदली	"	"
		अन्			
आदेश	नाम	आ+देश	आज्ञा, अहोटे	"	"
कठिन	विशेषण	मूल शब्द	अप्यारो, असजिलो	"	"
संरचना	नाम	सम्+रचना	ढाँचा, किसिम, बनावट	"	"
भुजा	नाम	भुज+आ	हात	"	"
सञ्चालक	विशेषण	सम्+चालक	राम्ररी चलाउने, गतिशील पार्ने	"	"
बौद्धिक	विशेषण	बुद्धि+इक	बुद्धिबाट हुने, बुद्धिद्वारा ग्रहण गर्न योग्य	"	"
सन्देश	नाम	सम+देश	समाचार, खबर	"	"
टङ्कण	नाम	टङ्क+अन	टाइपराइटरले कागजमा अक्षर छापने काम	"	"
अतिरिक्त	विशेषण	अति+रिक्त	चाँहिदो भन्दा बढी, फाल्तु	"	"
सङ्ख्या	नाम	सम्+ख्या	गणनाबाट निस्कने परिमाण, थान, गोटा	"	"
गति	नाम	गम्+ति	चाल, वेग, हिँडाइ	"	"
परिणाम	नाम	परि+नम्	निष्कर्ष, नतिजा	"	"
स्पर्श	नाम	मूल शब्द	कसैले छुने काम, छुवाई	"	"
इच्छा	नाम	मूल शब्द	आशा, चाहना, लालसा	"	"
प्रवृत्ति	नाम	प्र+वृत्ति	चालचलन, आचार विचार	"	"

विकास	नाम	वि+कास	क्रमिक परिवर्तन, प्रगति	"	"
सम्पादन	नाम	सम्+पादन	सम्पन्न बनाउने वा पूरा गर्ने काम	"	"
प्रयास	नाम	प्र+यास	यत्न, कोसिस, जमर्को	"	"
उत्पादित	विशेषण	उत्पादन+इत	उत्पादन गरिएको	"	११३
कुशलता	विशेषण	कुशल+ता	कामकुरा राम्ररी गर्न जानेको	"	"
उल्लेखनीय	विशेषण	उल्लेख+ अनीय	उल्लेख गर्न योग्य	"	"
भूमिका	नाम	भूमि+क+आ	पूर्वप्रसङ्ग, आधारभूमि	"	"
निर्वाह	नाम	निर्+वाह	गुजारा	"	"
घरेलु	विशेषण	घर+एलु	घरायसी, घरसम्बन्धित	"	"
प्रदर्शन	नाम	प्र+दर्शन	देखाउनु	"	"
मनोरञ्जन	नाम	मनुस्+रञ्जन	मनलाई प्रसन्न बनाउने काम	"	"
प्रदान	नाम	प्र+दान	कसैलाई कुनै वस्तु दिने काम	"	"
सत्कार	नाम	सत्+कार	आदर, अतिथि सम्मान	"	"
ग्राहक	विशेषण	ग्रह+अक	मूल्य तिरेर कुनै वस्तु किन्ने व्यक्ति	"	"
आकर्षण	नाम	आ+कर्षण	शक्ति, गुणले आफूतिर तान्ने क्रियाकलाप	"	"
गृहकार्य	नाम	गृह+कार्य	घरमा गरिने काम	"	"
विद्यार्थी	नाम	विद्या+अर्थी	छात्र शिष्य	"	"
आपत्ति	नाम	आपत्+इ	सङ्कट, विपत्	"	"
भूकम्प	नाम	भू+कम्प	भुइँचालो	"	"
प्रकोप	नाम	प्र+कोप	महामारी	"	"
शल्यक्रिया	नाम	शल्य+क्रिया	चिरफारद्वारा शारीरिक उपचार गरी ठीक पार्ने काम	"	"
अपाङ्ग	विशेषण	अप+अङ्ग	अङ्ग भङ्ग भएको, शरीरको कुनै अङ्ग बिग्रेको	"	"
विकिरण	नाम	वि+किरण	छर्ने वा फिँजाउने काम	"	"
वातावरणीय	विशेषण	वातावरण+ ईय	वातावरणसँग सम्बन्धित	"	"

सन्तुलन	नाम	सम्+तुलन	समान परिमाण तथा स्थितिमा ल्याउने काम	"	"
सम्पत्ति	नाम	सम्+पति	कसैको निजी अधिकारमा रहेको चल अचल धन	"	११४
कर्तव्य	नाम	कृ+तव्य	आप्तो जिम्माको काम	"	"
मनस्थिति	नाम	मनः+स्थिति	मनको अवस्था, मनको स्थिति	"	"
सञ्चयकोष	नाम	सम्+चय+ कोष	रकम वा धन जम्मा गर्ने अड्डा, कर्मचारी सञ्चय कोष	"	"
उपादान	नाम	उप+दान	कर्मचारीलाई दिइने एकमुष्ट रकम	"	"
निवृत्तिभरण	नाम	निवृत्ति+भरण	स्थायी कर्मचारीले पाउने आजीवन निर्वाह भत्ता/पेन्सन	"	"
आर्थिक	विशेषण	अर्थ+इक	धनसम्पत्ति सम्बन्धी	"	"
आज्ञाकारी	विशेषण	आज्ञाकार+ई	आज्ञापालन गर्ने	"	"
विरोध	नाम	वि+रोध	मतभेद, कुनै कामदारलाई रोक्नका लागि गरिने कोसिस	"	"
हिमपात	नाम	हिम+पात	ज्यादै जाडो भएर हिउँ बर्सने काम	"	"
दृष्टि	नाम	दृश+ति	हेराइ, अवलोकन	"	"
सन्दर्भ	नाम	सम+दर्भ	पुस्तक आदिको विषय प्रसङ्ग	"	"
नाटककार	नाम	नाटक+कार	नाटकको रचना गर्ने व्यक्ति	"	११५
पुस्तक	नाम	मूल शब्द	तर्क, भावना, कल्पना, ज्ञान विज्ञान र पढ्ने पढाउने आदि उद्देश्यले लेखिएको ग्रन्थ	"	"
कथाकार	नाम	कथा+कार	कथा लेख्ने व्यक्ति	"	"
वर्णन	नाम	वृ+अन	विस्तारपूर्वकको कथन बेलिविस्तार	"	"
निर्देशित	विशेषण	निर्देशन+इत	निर्देश गरिएको, निर्दिष्ट	"	"
सार्वजनिक	विशेषण	सर्व+जन+ इक	सबै जनाको समान रूपमा उपभोग गर्न पाउने मुलुक, देश	"	"

राष्ट्र	नाम	मूल शब्द	मुलुक, देश	"	"
मानवीय	विशेषण	मानव+इय	मानिस भएर गरिने व्यवहार	"	"
अवमूल्यन	नाम	अव+मूल्य+न	महत्त्व घट्नु, मूल्य कम हुनु	"	"
अस्तित्व	नाम	अस्ति+त्त्व	गौरव, इज्जत	"	"
निश्चित	विशेषण	निस्+चित	निधो भएको, टुङ्गो लागेको	"	"
चर्चित	विशेषण	चर्चा+इत	चर्चा गरिएको	"	११६

जम्मा तत्सम शब्द सङ्ख्या = ९४

४.७.१ यन्त्रमानव निबन्धमा रहेका उपसर्गद्वारा निर्मित तत्सम शब्दहरू

उपसर्ग	आधार पद	व्युत्पन्न शब्द
उप	योग	उपयोग
उत्	योग	उद्योग
उप	हार	उपहार
वि	ज्ञान	विज्ञान
प्र	विधि	प्रविधि
प्र	गति	प्रगति
सम्	भव	सम्भव
वि	भिन्न	विभिन्न
सु	विधा	सुविधा
उप	लब्ध	उपलब्ध
सु	गम	सुगम
निर्	अन्तर	निरन्तर
अनु	सन्धान	अनुसन्धान
स्व	चालित	स्वचालित
आ	राम	आराम
आ	देश	आदेश
सम्	रचना	संरचना
सम्	चालक	सञ्चालक

सम्	देश	सन्देश
परि	नम	परिणाम
प्र	वृत्ति	प्रवृत्ति
वि	कास	विकास
प्र	यास	प्रयास
निर्	वाह	निर्वाह
प्र	दर्शन	प्रदर्शन
प्र	दान	प्रदान
सत्	कार	सत्कार
आ	कर्षण	आकर्षण
भू	कम्प	भूकम्प
प्र	कोप	प्रकोप
अप	अङ्ग	अपाङ्ग
वि	किरण	विकिरण
सम्	तुलन	सन्तुलन
सम्	पति	सम्पत्ति
कृ	तव्य	कर्तव्य
उप	दान	उपदान
वि	रोध	विरोध
वृ	अन	वर्णन
निस्	चित	निश्चित

४.७.२ यन्त्रमानव निबन्धमा रहेका प्रत्ययद्वारा निर्मित तत्सम शब्दहरू

मूलशब्द	प्रत्यय	शब्द
अन्त	य	अन्त्य
अधुना	इक	आधुनिक
विज्ञान	इक	वैज्ञानिक
कृष	ई	कृषि
वाणिज्	य	वाणिज्य

मानव	ईय	मानवीय
उद्योग	इक	औद्योगिक
युगान्तकार	ई	युगान्तकारी
बुद्धि	इक	बौद्धिक
उपयोगी	ता	उपयोगिता
गम्	तव्य	गन्तव्य
साध्	अन	साधन
आशा	अतीत	आशातीत
परि+वृत्त	अन्	परिवर्तन
कुशल	ता	कुशलता
टङ्क	अन	टङ्कण
उत्पादन	इत	उत्पादित
उल्लेख	अनीय	उल्लेखनीय
घर	एलु	घरेलु
ग्रह	अक	ग्राहक
आपत्	इ	आपत्ति
वातावरण	ईय	वातावरणीय
अर्थ	इक	आर्थिक
आज्ञाकार	ई	आज्ञाकारी
निर्देशन	इत	निर्देशित
सर्व+जन	इक	सार्वजनिक
चर्चा	इत	चर्चित
विद्या	अर्थी	विद्यार्थी
दृश	ति	दृष्टि

उपसर्गद्वारा निर्मित तत्सम शब्द सङ्ख्या = ३९
 प्रत्ययद्वारा निर्मित तत्सम शब्द सङ्ख्या = २९

४.७.३ नाम वर्गमा पर्ने यन्त्रमानव निबन्धमा रहेका तत्सम शब्दहरू

शब्द	वर्ग	शब्द	वर्ग
उपयोग	नाम	उद्योग	नाम
कलङ्क	"	उपहार	"
उपयोगिता	"	अन्त्य	"
विज्ञान	"	प्रविधि	"
प्रगति	"	सुविधा	"
साधन	"	गन्तव्य	"
कृषि	"	वाणिज्य	"
अनुसन्धान	"	आराम	"
परिवर्तन	"	आदेश	"
संरचना	"	भुजा	"
सन्देश	"	टङ्कण	"
सङ्ख्या	"	गति	"
परिणाम	"	स्पर्श	"
इच्छा	"	प्रवृत्ति	"
विकास	"	सम्पादन	"
भूमिका	"	निर्वाह	"
प्रदर्शन	"	मनोरञ्जन	"
प्रदान	"	सत्कार	"
आकर्षण	"	विद्यार्थी	"
आपत्ति	"	भूकम्प	"
प्रकोप	"	शल्यक्रिया	"
विकिरण	"	सन्तुलन	"
सम्पत्ति	"	कर्तव्य	"
मनस्थिति	"	सञ्चयकोष	"
निवृत्तिभरण	"	विरोध	"
हिमपात	"	दृष्टि	"
सन्दर्भ	"	नाटककार	"
पुस्तक	"	कथाकार	"

वर्णन	”	राष्ट्र	”
अवमूल्यन	”	अस्तित्व	”

४.७.४ विशेषण वर्गमा पर्ने यन्त्रमानव निबन्धमा रहेका तत्सम शब्दहरू

शब्द	वर्ग	शब्द	वर्ग
आधुनिक	विशेषण	वैज्ञानिक	विशेषण
सम्भव	”	उपलब्ध	”
सुगम	”	आशातीत	”
मानवीय	”	निरन्तर	”
महत्त्वपूर्ण	”	स्वचालित	”
औद्योगिक	”	युगान्तकारी	”
कठिन	”	सञ्चालक	”
बौद्धिक	”	अतिरिक्त	”
उत्पादित	”	कुशलता	”
उल्लेखनीय	”	घरेलु	”
ग्राहक	”	अपाङ्ग	”
वातावरणीय	”	आर्थिक	”
आज्ञाकारी	”	निर्देशित	”
सार्वजनिक	”	निश्चित	”
चर्चित	”		

नामवर्गमा पर्ने तत्सम शब्दहरूको सङ्ख्या = ६०

विशेषण वर्गमा पर्ने तत्सम शब्दहरूको सङ्ख्या = २९

४.८ कक्षा १० को निबन्ध र कथा विधामा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरूको शैक्षणिक उपयोगिता

नेपाली भाषा शिक्षणलाई प्रभावकारी र व्यवहारिक बनाउन शब्दहरूको विशिष्ट भूमिका रहेको हुन्छ । विभिन्न शब्दहरूको संयोजनबाट नेपाली भाषा साहित्यको निर्माण भएको छ । भाषामा विभिन्न शब्दहरूमध्ये तत्सम शब्दको प्रमुख भूमिका रहेको हुन्छ । तत्सम शब्द नेपाली भाषामा प्रयोग हुने मुख्य शब्द हो । तत्सम शब्दको प्रयोग विना भाषा अप्रभावकारी हुन्छ । कक्षा १० को नेपाली पाठ्यपुस्तकको कथा र निबन्ध विधाको अध्ययन र विश्लेषणबाट तत्सम शब्दहरू नै बढी मात्रामा प्रयोग भएको देखिएको छ । यस्ता तत्सम शब्दहरूले विद्यार्थीको बौद्धिक पक्षको विकास गर्न टेवा दिएको हुन्छ । तत्सम शब्दहरूको प्रयोगले विद्यार्थीलाई शब्दको स्रोत पहिल्याई थप अध्ययन गर्नमा हौसला प्रदान गर्ने भएकाले पनि विद्यार्थीको स्तर र क्षमताअनुसारका शब्दहरू प्रयोग गरिनु पर्दछ ।

माध्यमिक तहमा तत्सम शब्दहरूको शिक्षणले विद्यार्थीको अभिव्यक्ति क्षमता, शब्दहरूको शुद्धोच्चारणको विकास गर्न सकिने भएकाले तत्सम शब्दको शैक्षणिक उपयोगिता रहेको देखिन्छ । कक्षा १० को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा रहेका कथा र निबन्ध विधामा धेरैजसो तत्सम शब्दहरू नै रहेकाले तत्सम शब्दहरूको उपयोग महत्त्वपूर्ण रहेको छ । माध्यमिक तहको नेपाली भाषाका शब्दभण्डारमा विभिन्न स्रोतका शब्दहरू रहेका छन् । पाठ्यसामग्रीमा यस्ता शब्दहरूलाई समावेश नगर्ने हो भने विद्यार्थीहरू भाषामा कमजोर हुने गर्दछन् यसर्थ तत्सम शब्दहरूको समावेशले शिक्षण कार्य उपयोगी र प्रभावकारी रहेको छ ।

तत्सम शब्दहरूबाट विद्यार्थीहरूले शिष्ट तथा उपयुक्त भाषाको प्रयोग गर्न सक्ने भएकाले शैक्षणिक प्रक्रियामा यसको धेरै उपयोगिता रहेको छ । तत्सम शब्दहरू नेपाली भाषाको मुख्य अङ्ग नै भएकाले बढी मात्रामा प्रयोग भएको देखिन्छ । तत्सम शब्दको समावेश वा प्रयोगले बोध, अभिव्यक्ति, शुद्धलेखन, शिष्ट र उपयुक्त भाषाको प्रयोगमा विद्यार्थी र शिक्षकलाई प्रभावकारी भूमिका निर्वाह गर्ने भएकाले यसको शैक्षणिक प्रक्रियामा बढी उपयोगी रहेको छ ।

अध्याय - ५

निष्कर्ष र सुभावा

५.१ निष्कर्ष

नेपाली भाषा साहित्यको शब्दभण्डार धेरै जस्तो संस्कृत भाषाकै शब्दहरूले भरिएका छन् । त्यसमा केही प्रतिशत आगन्तुक शब्दले पनि महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेका छन् । संस्कृत भाषाबाट आफ्नो रूप परिवर्तन नभई नेपाली भाषामा जस्ताको तस्तै प्रयोगमा आएका (हुने) शब्दलाई तत्सम शब्द भनिन्छ ।

नेपाल सरकार शिक्षा मन्त्रालयद्वारा निर्धारित कक्षा दशको अनिवार्य नेपाली पाठ्यपुस्तकको कथा र निबन्ध विधाभित्र रहेका तत्सम शब्दहरूको अध्ययन विश्लेषणबाट प्राप्त निष्कर्षलाई बुँदागत रूपमा निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

- शब्दको परिचय र शब्दको वर्गीकरणका आधारलाई प्रष्ट पारिएको छ ।
- शब्दलाई स्रोतका आधारमा मौलिक र आगन्तुक, बनोटका आधारमा मूल र व्युत्पन्न र कार्यका आधारमा विकारी र अविकारी भनी वर्गीकरण गरिएको छ ।
- तत्सम शब्दको अर्थ र तात्पर्यलाई स्पष्ट पारिएको छ ।
- तत्सम शब्दलाई नाम, विशेषण, क्रि.वि. आदिका आधारमा छुट्याइएको छ ।
- तत्सम शब्दलाई शब्दवर्ग, व्युत्पत्ति, अर्थ, पाठ, पृष्ठसङ्ख्या जस्ता कुराहरूलाई पनि उल्लेख गरिएको छ ।
- प्रत्येक कथा र निबन्ध विधामा रहेका तत्सम शब्दहरूलाई बनोट र कार्यका आधारमा छुट्याई शब्द सङ्ख्या उल्लेख गरिएको छ ।
- कक्षा दशको नेपाली पाठ्यक्रमलाई स्वरूप, उद्देश्य, विधा र पाठ्यक्रम पाठ्यपुस्तकहरूको भिन्नता प्रष्ट गरिएको छ ।
- कक्षा दशको अनिवार्य नेपाली विषयमा रहेका तीनवटा कथा र तीन वटा निबन्धमा तत्सम शब्दहरू बढी प्रयोग भएको देखिएको छ ।

५.२ सुभावाहरू

कक्षा दशको अनिवार्य नेपाली पाठ्यपुस्तक भित्रको कथा र निबन्ध विधामा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरूको अध्ययनमा निकालिएको निष्कर्षका आधारमा निम्नलिखित सुभावाहरू प्रस्तुत गरिएको छ :

- नेपाल सरकार शिक्षा मन्त्रालयद्वारा निर्धारित कक्षा दशको अनिवार्य नेपाली पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त कथा र निबन्ध विधामा तत्सम शब्दहरू सरल खालको हुनुपर्ने देखिन्छ ।
- कथा र निबन्धका तत्सम शब्दहरूलाई सरलबाट जटिलको क्रममा राख्नुपर्ने देखिन्छ ।
- कक्षा दशमा विद्यार्थीहरूको मानसिक, बौद्धिक, उमेरगत, कक्षागत, तहगत स्तरलाई ख्याल गरी तत्सम शब्दहरू छनोट गर्नु पर्ने देखिन्छ ।
- सबै कथा र निबन्धका तत्सम शब्दहरूले विद्यार्थीको भाषिक सीपलाई अभिवृद्धि गर्ने खालका हुनुपर्ने देखिन्छ ।
- कथा र निबन्धबाट विद्यार्थीहरूलाई शब्दका माध्यमबाट नयाँ ज्ञान दिन सकिन्छ । यसरी नयाँ शब्दहरू पटक-पटक आवृत्ति हुँदा शब्दार्थ, वाक्य प्रयोग गरी नयाँ शब्दसँग सजिलै परिचित हुने हुँदा आवृत्तियुक्त शब्द भएको निबन्ध प्रयोग गर्नु उपयुक्त मानिन्छ ।
- विद्यार्थीको स्तर र क्षमता अनुसार कथा र निबन्ध विधामा शब्दहरू कठिन पाइएकाले त्यस्ता कठिन शब्दहरू प्रयोग नगर्नु उपयुक्त देखिन्छ ।
- कक्षा दशको पाठ्यपुस्तकमा कथा र निबन्ध विधा छनोट गर्दा तत्सम, तद्भव, आगन्तुक तीनै स्रोतबाट आएका शब्दहरू छनोट गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- विद्यार्थीहरूको रुचि, क्षमता र पूर्वज्ञानका आधारमा तत्सम शब्द चयन गर्नु आवश्यक देखिन्छ ।
- विद्यार्थीको स्तर क्षमता अनुसार पाठ्यक्रम निर्माण गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

५.३ भावी अनुसन्धानका लागि सम्भावित शीर्षकहरू

अध्ययन अनुसन्धान निरन्तर हुने प्रक्रिया हो । यो कुनै पनि सानो प्रयासबाट सम्भव हुन सक्तैन । त्यसैले अनुसन्धानको क्षेत्र व्यापक रहेको छ । यस शोध अध्ययनले समेट्न नसकेका अन्य थुप्रै चुनौतीहरू रहेका छन् । ती चुनौतीहरूलाई भावी पुस्ताले अध्ययन अनुसन्धान गर्ने अपेक्षा शोधकर्ताले गरेको छ । तत्सम शब्द सम्बन्धी शोध अध्ययनका लागि धेरै शीर्षकहरू हुन सक्छन् । ती मध्ये केही शीर्षकहरूलाई निम्नअनुसार उल्लेख गरिन्छ :

१. कक्षा दशको पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट जीवनी विधामा प्रयुक्त तत्सम शब्दको अध्ययन ।
२. कक्षा दशको कविता विधामा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरूको विश्लेषण र मूल्याङ्कन ।
३. कक्षा दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट एकाङ्की विधामा प्रयुक्त तत्सम, तद्भव र आगन्तुक शब्दहरूको अध्ययन ।

सन्दर्भसूची

- अधिकारी, विमला (२०६७), कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट शब्दहरूको अध्ययन, (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र), कीर्तिपुर, काठमाडौं : त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग ।
- अधिकारी, विष्णुप्रसाद (२०६९), माध्यमिक शिक्षक दिग्दर्शन, बागबजार, काठमाडौं : आशिष बुक्स हाउस प्रा.लि. ।
- अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०५५), समसामयिक नेपाली व्याकरण, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- अधिकारी, हेमाङ्गराज र बट्टीविशाल भट्टराई (२०७०), प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोश, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- कार्की, निलु (२०६८), माध्यमिक तहको नेपाली पाठ्यपुस्तकको निबन्ध विधामा समाविष्ट शब्दभण्डारको अध्ययन (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र), कीर्तिपुर, काठमाडौं : त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग ।
- खड्का, गोमाकुमारी (२०६७), कक्षा ११ को सबैको नेपाली पाठ्यपुस्तकको कथा विधामा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरूको अध्ययन (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र), इटहरी, सुनसरी : जनता बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि. वि. ।
- दाहाल, शान्ता (२०६७), कक्षा ११ को सबैको नेपाली पाठ्यपुस्तकको निबन्ध विधामा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरूको अध्ययन (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र), इटहरी, सुनसरी : जनता बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि. वि. ।
- नेपाल सरकार, शिक्षा मन्त्रालय, कक्षा १० को नेपाली, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, सानोठिमी, भक्तपुर ।
- न्यौपाने, टड्कप्रसाद (२०५३-५४), अनिवार्य नेपाली, काठमाडौं : जय बुक डिपो ।

पाठ्यक्रम विकास केन्द्र (२०६४), माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रम भाग-१, सानोठिमी, भक्तपुर :
नेपाल सरकार, शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालय ।

बराल, कृष्णहरी र नेत्र एटम (२०६५), सरल माध्यमिक व्याकरण, भोटाहिटी, काठमाडौँ :
तलेजु पुस्तक भण्डार ।

भण्डारी, पारसमणि र अन्य (२०६८), भाषिक अनुसन्धान विधि, बागबजार, काठमाडौँ :
पिनाकल पब्लिकेसन ।

भण्डारी, पारसमणि र यादव प्रकाश लामिछाने (२०६६), नेपाली गद्य र नाटक, भोटाहिटी,
काठमाडौँ : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

भट्टराई, डी.पी. र डिल्लीराम ढुङ्गेल (२०६६), सरल नेपाली माध्यमिक व्याकरण, भोटाहिटी,
काठमाडौँ : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

भट्टराई, रामप्रसाद (२०६५), भाषिक अनुसन्धान विधि, काठमाडौँ : शुभकामना प्रकाशन ।

रेग्मी, वेदराज (२०६८), कक्षा १० को नेपाली पाठ्यपुस्तकको कविता विधामा प्रयुक्त
शब्दभण्डारको अध्ययन, (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र), कीर्तिपुर,
काठमाडौँ : त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग ।

लामिछाने, यादवप्रकाश र अन्य (२०६८), भाषिक अनुसन्धान विधि, काठमाडौँ : विद्यार्थी पुस्तक
भण्डार ।

_____ (२०६९), सामान्य भाषा विज्ञान, काठमाडौँ : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

लुइँटेल, प्रकाश (२०६९), माध्यमिक शिक्षक सफलता सोपान, बागबजार : शिक्षा परीक्षा सामग्री
केन्द्र ।

शर्मा, मोहनराज र खगेन्द्र लुइँटेल (२०५२), शोधविधि, काठमाडौँ : साभा प्रकाशन ।

शर्मा, मोहनराज (२०५८), शब्दरचना, वर्णविन्यास, वाक्यतत्त्व, अभिव्यक्ति साहित्य, काठमाडौँ :
काठमाडौँ बुक सेन्टर ।

शर्मा, वसन्तकुमार (२०६३), नेपाली शब्दसागर, काठमाडौँ : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।

ज्ञावाली, धनुषा (२०६८), कक्षा ११ को ऐच्छिक नेपाली विषयको निबन्ध विधामा समाविष्ट
शब्दहरूको अध्ययन, (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र), कीर्तिपुर,
काठमाडौँ : त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग ।